

TARTU ÜLIKOOL

Sotsiaalteaduste valdkond

Johan Skytte poliitikauuringute instituut

Aleksandra Mäesepp

**„Õigeusu poliitilised ja kultuurilised rollid Vene Föderatsiooni
sise- ja välispoliitikas Vladimir Putini presidendiks olemise aastatel
2000-2008, 2012-2017“**

Bakalaurusetöö

Juhendaja: Alar Kilp (PhD)

Tartu 2017

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

.....

/Aleksandra Mäesepp/

Kaitsmine toimub/kuupäev/ kell/kellaaeg/
...../aadress/ auditooriumis/number/.

Retsensent: /nimi/ (...../teaduskraad/),
..... /amet/.

Lühikokkuvõte

Venemaa riik on ajalooliselt tugevalt seotud õigeuskliku kristlusega. Nõukogude Liidu võim tõi kaasa sekularistliku protsessi, mis tõukas religiooni riigi, ühiskonna ja indiviidi elust välja. Nõukogude aja lõpuga Venemaa koges religiooni taassündi kui sekularistlik protsess asendus desekulariseerumisega. Riik ja Vene Õigeusu Kirik Vene Föderatsioonis tegutsevad kõrvuti kui väga head partnerid ja üksteise toetajad. Kiriku ja riigi vahel on saavutatud vastastikku kasulik koostöö, mis toimib nii sise-, kui ka välispoliitilisel areenil. Selline partnerlus on igati toetatud Venemaa presidendi Vladimir Putini poolt, kes näeb selles võimalust tugevdada oma ainuvõimu ja arendada oma antiläänelikku režiimi. Riigi ja kiriku kooslus soodustab „poliitilise õigeusu“ arengut, mis eriti tugevalt väljendub vastandumises „meie-nemad“. Venemaa ühiskonna ja indiviidi aspektist me võime rääkida „etnodoksist“ kui desekulariseerumise mõjul tekkinud nähtusest. Arvestades kõiki asjaolusid on võimalik välja tuua peamisi õigeusu poliitilisi ja kultuurilisi rolle ning analüüsida neid läbi Vladimir Putini kahe valitsemisperioodi ja kahe erineva Vene Õigeusu Kiriku patriarhi võrdluse.

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. Teoreetiline raamistik	7
1.1 Desekulariseerumine	7
1.2 Poliitiline õigeusk	10
1.3 Etnodoksia ja „populaarne religioossus“	11
2. Üldine statistiline ülevaade	14
3. Õigeusu rollid riiklikul tasandil	16
3.1 Vladimir Putin ja Kreml	16
3.1.1 Õigeusk Vladimir Putini välispoliitikas	16
3.1.2 Õigeusk Vladimir Putini sisepoliitikas	18
3.1.3 Vladimir Putini poliitika ja õigeusu roll presidendi erinevatel ametiperioodidel	20
3.2 Vene Õigeusu Kirik	22
4. Õigeusu rollid ühiskonna ja indiviidi elus	29
5. Teoorial põhinevad järeldused	35
6. Õigeusu poliitilised ja kultuurilised rollid presidendi ametiperioodidel	40
Kokkuvõte	44
Summary	45
Kasutatud kirjanduse loetelu	47
Lisa 1	52
Lisa 2	53

Sissejuhatus

21. sajandil religioosse faktori tähtsus rahvusvahelistes suhetes on muutunud eriti oluliseks. Kui külma sõja perioodil identiteedi moodustamisel eriti tähtsat rolli mängis ideoloogiline taust, siis külma sõja lõpuga riikide enesemääramine ja identiteet suures osas hakkas sõltuma teistsugustest väärtustest nagu ajalooline taust, religioon, kuuluvus teatud kultuuri, rahvusesse või tsivilisatsiooni. Antud muutusega religioon omandab erilise tähtsuse, sest tugev usk ja religioossed veendumused on võimelised suunama inimeste käitumist ja mõjutama mõttemaailma kujunemist. Religioon oma loomu poolest ühendab inimesi uskkonda (religioon ladina keeles *religare* - „ühendama“) ja loob inimestes ühtekuuluvuse tunnet.

Käesolevas uurimuses keskendun õigeusu poliitiliste ja kultuuriliste rollide uurimusele Vene Föderatsioonis aastatel 2000-2008, 2012-2017. Religiooni rolli uurin õigeusu näitel eelkõige sellepärast, et õigeusk on üks väga laialt levinud Venemaa traditsiooniline religioon ning õigeusklike osakaal Venemaal on kõige kõrgem. Religiooni all pean silmas nii usulist ühendust ehk Vene Õigeusu Kirikut, kui ka inimeste kultuurilist seost religiooniga. Käsitlev periood on valitud Vladimir Putini valitsemisaja järgi. Vladimir Putini isiksus on siimaani olnud väga suure tähendusega Venemaa elanikkonna jaoks. Samas tema valitsemisaeg on olnud päris pikk, mille tõttu on lihtsam eristada temale iseloomulikku poliitikat ja seostada Venemaal toimuvat tema isiksusega.

Venemaa riigi valik religiooni rolli uurimiseks on väga aktuaalne ja ei ole juhuslik. Venemaale tänu tema mastaapidele, tugevale majandusele, sõjalisele võimekusele ja tähtsale rollile maailma poliitikas kuulub väga oluline koht rahvusvahelisel areenil. Venemaa välispoliitiline käitumine osutab väga suurt mõju paljudele maailmariikidele. Lisaks sellele, Venemaa kuulub paljudesse rahvusvahelistesse organisatsioonidesse (ÜRO, BRICS, Euroopa Nõukogu, SRÜ jt), kus ta omab sõnaõigust ning sellel põhjusel paneb teisi organisatsioonide liikmeid arvestama oma seisukohtadega. Venemaa välispoliitiline tegevus ja osalemine maailma diplomaatias samuti on oluline teema nii Euroopa Liidu ja NATO organisatsioonide kontekstis, kui ka kõikide liikmesriikide jaoks, eriti Eesti jaoks, arvestades Eesti riigi geograafilist asendit Venemaa kõrval ja ajaloolist tausta.

Õigeusu rolli uurimine võib aidata mingil määral tõlgendada Vene Föderatsiooni sise- ja välispoliitilist tegevust ning seletada vene inimese mentaliteeti. Mentaliteedi teema on eriti aktuaalne Eesti mõistes, kus venelaste osakaal moodustab peaaegu ühe veerandi riigi rahvastikust. Vaatamata sellele, et suur osa Eesti vene kogukonnast on sünnijärgsed Eesti

kodanikud ning vaatamata integratsiooni protsessile, venelaste seos eesti identiteediga on üsna väike. Olukord noore põlvkonna puhul on tunduvalt parem, kuid arvestades terve venelaste kogukonda, on näha suuremat seost vene, kuid mitte eesti identiteediga. Eesti venelaste, eriti vanema generatsiooni puhul, on märgata aktiivset venekeelse Venemaa meedia kasutamist, Venemaa pühade tähistamist, minimaalset suhtlust eestlastega oma tutvuskonnas, suhteliselt väikest teadmist eesti kultuurist (kirjandus, filmid, muusika jne.) ja traditsioonidest. Reeglina see on tingitud raskustest eesti keele omandamises, stereotüüpidest ja muudest isiklikest faktoritest. Väga suur protsent Eesti venelastest kultuuriliselt ja ajalooliselt seostavad ennast Venemaa riigi ja vene kultuuri, sealhulgas ka õigeusuga. Eesti territooriumil tegutsev Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik, mis on Eesti venelaste kogukonnas kõige populaarsem kiriklik institutsioon, samuti omab väga suurt potentsiaali idenditeedi kujundamiseks. Kuna Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik ametlikult kuulub Vene Õigeusu Kirikule, eksisteerib selline tõenäosus, et Venemaal vastuvõetud reeglid, religioossed tavad, veendumused võivad olla ülekantud läbi Eesti Õigeusu Kiriku vene kogukonnale Eestis.

Antud uurimuse peamisteks eesmärkideks on leida seost õigeusu religiooni ja Vene Õigeusu Kiriku Venemaa teostatava sise- ja välispoliitikaga ning selle mõju ühiskonna identiteedi kujunemisele. Uurimisprobleem seisneb selles, et tegelikkuses meil puudub arusaam kui kindel on Vene Õigeusu Kiriku staatus Venemaal ja kui palju õigeusk üldiselt mõjutab inimeste väärtusi ja enesemääramist, missugune on religiooni mõju ühiskonnale tervikuna ja riigi sise- ja välispoliitika suuna kujundamisele. Lõputöö ülesanneteks püstitan endale kolmele uurimisküsimustele vastamist. Esimeseks uurimusküsimuseks on: „kas religiooni olukord Venemaal on sekulariseerumise või desekulariseerumise tulemus“. Teiseks uurimusküsimuseks on: „kuivõrd politiseeritud õigeusk Venemaa kontekstis on ning mis aspektid viitavad „poliitilisele õigeusule“. Lisaks „poliitilise õigeusu“ mõistele keskendun ka „etnodoksia“ nähtusele. Sellest lähtuvalt formuleerin kolmandat uurimusküsimust: „kuidas „poliitiline õigeusk“ ja „etnodoksia“ mõjutavad riigi sise- ja välispoliitikat ning Venemaa ühiskonna mõttemaailma ja identiteedi kujunemist“.

Uurimusülesannete täitmisele lähenen induktiivse meetodi abil ehk keskendun Venemaa juhtumile ning seejärel püüan siduda õigeusu rolli teoreetiliste teadmistega. Töö liigendatusel lähtun sellest, et anda kõigepealt ülevaadet teooriast, järgmise sammuga uurida õigeusu rolli riiklikust, seejärel ühiskondlikust vaatevinklist ning lõpuks tõlgendada õigeusu rolli alguses väljatoodud teoreetiliste lähenemiste alusel. Riiklikku aspekti jagan kaheks kategooriaks: õigeusu roll Vene Õigeusu Kiriku kontekstis ja õigeusu roll Vladimir Putini poliitika kontekstis.

Käesoleva bakalaureusetöö kirjutamisel empiiriliste andmete kogumiseks ning analüüsiks kasutan teoreetiliste allikate vaatluse metoodikat. Töös kasutan nii akadeemilisi, kui ka mitteakadeemilisi allikaid. Akadeemilisteks allikateks on teaduslikud artiklid ja raamatud, sekundaarseteks allikateks on Duuma vastuvõetud otsused ja seadused, patriarhi ja kiriku ametlikud seisukohavõtted, Vladimir Putini sõnavõtted ja intervjuud, arvamused artiklid ja kiriku esindajate kommentaarid. Akadeemilised allikad enamasti pärinevad andmebaasidest, mitteakadeemilised aga on saadaval interneti keskkonnas. Peale kirjanduse pööran tähelepanu seadustele, kasutan statistilisi andmeid, et vaadata religioosset esindatust Venemaal, samuti küsitlusi, et uurida Venemaa elanikke ootusi religiooni ja Vene Õigeusu Kiriku suhtes. Kasutatud allikad on eesti, inglise ja vene keeles. Probleemiks võivad tulla venekeelsed allikad, kuna nad võivad sisaldada propagandistlikke seisukohti ja ei pruugi olla objektiivsed. Selleks, et vältida subjektiivseid allikaid, keskendun nendele allikatele, kus on välja toodud neutraalne seisukoht ning on olemas reaalne ülevaade probleemist või isegi konstruktiivne kriitika.

1. Teoreetiline raamistik

Ei eksisteeri vaid ühte religiooni mõiste tõlgendust. Religiooni kui sellist võib tõlgendada kui maailmavaadete süsteemi, normide ja rituaalide kogumit või inimeste ühinemist institutsioonisse, mis on tingitud usust üleloomulikusse jõusse. Poliitilisest vaatenurgast religioon esineb kahel erineval kujul: kui veendumuste süsteem ehk maailmavaade või kui institutsioonide kogum (Митрофанова, 2008, 109). Lisaks sisulisele ja institutsionaalsele religiooni määratlusele eksisteerib ka funktsionaalne tähendus, mis keskendub religiooni funktsioonidele isiksuse ja ühiskonna elus. Reaalsuses on näha, et iga religioon on alati seotud institutsionaalse struktuuriga. Erinevate religioonide institutsionaalsed struktuurid omakorda esinevad kui maailma poliitilise protsessi osalejad, mis oma olemuselt sarnane valitsusväliste organisatsioonidega (NGO) (Митрофанова, 2008, 109). Niisuguste struktuuride suhtlus ja tekkinud sidemed moodustavad oma suurt globaalset süsteemi. Sellest aspektist lähtuvalt religioonid muutuvad territooriumi sõltumatuteks ja ületavad riiklikke piire. Käesoleva lõputöö raames uuritav religioon on pandud konkreetse riigi piiridesse. Õigeusk Venemaa mõttes omab palju erinevaid rolle, kuid mina keskendun ainult õigeusu poliitilistele ja kultuurilistele rollidele.

Järgnevalt väljatoodud teoreetilised nähtused ja protsessid võivad seletada religiooni positsiooni Venemaal ning aidata defineerida õigeusu rolli poliitilisest ja kultuurilisest aspektist. Desekulariseerumine on põhjapanev protsess, mis on seotud nii poliitiliste, kui ka kultuuriliste õigeusu rollidega. Poliitilise õigeusu termin keskendub ainult religiooni poliitilisele rollile, etnodoksia ja „populaarne religioossus“ aga aitab defineerida kultuurilisi rolle. Kui poliitiline õigeusk puudutab enamuse riigi tasandil, siis teoreetilised nähtused etnodoksia ja „populaarne religioossus“ käsitlevad religiooni indiviidi ja ühiskonna tasanditel. Antud teoreetilised lähenemised peamiselt käsitlevad siseriiklikke protsesse, kuid kaudselt võivad seletada ka riigi välispoliitilist käitumist.

1.1 Desekulariseerumine

Riigi ja kiriku vahelise suhtluse keskteemaks on sekularismi mõiste. Sekularism on idee, et religioon ja poliitiline võim, kirik ja riik eristuvad üksteisest ning peaksid olema üksteisest ka eraldatud (Lewis, 2001, 139). 20. sajandil sekularismi põhimõtted olid väga tugevalt juurutatud ühiskonda ning religioosse faktori tähtsuse langust käsitleti kui loomulikku nähtust. 1990.ndatel aastatel religiooni roll paljudes maailma religioonides hakkas jälle tõusma ning sekularismi

teooria oli pandud kahtluse alla. Sekularismi vastupidine nähtus on desekularism. Mõiste desekularism viitab mingisugusele ideoloogiale, kuid antud lõputöö kontekstis vaatluse all on protsess, seega kasutan mõistet desekulariseerumine. Desekulariseerumise mõiste tõlgendamisel Lääne-Michigani Ülikooli sotsioloogia professor Vyacheslav Karpov viitab Austria päritoluga Ameerika sotsioloogi Peter Bergeri definitsioonile, et desekularism vastandub sekularismile, millele on iseloomulik religiooni taassünd (Карпов, 2012, 118). Samas autor lisab, et religiooni rolli suurenemist võib nimetada desekulariseerumiseks ainult sellel juhul, kui desekulariseerumine tekib reaktsioonina eelnevatele või praegustele sekularismi tendentsidele (Карпов, 2012, 119). Seega muid juhtumeid, kui religiooni tähtsus kunagi polnud suur või vastupidi oli tugev, kuid ei kahenenud ja jäi eksisteerima või kuidagi teistmoodi muutus ei saa pidada desekulariseerumiseks. Lähtudes sellest Vyacheslav Karpov formuleerib oma desekulariseerumise tõlgendust. Tema käsitluse järgi „desekulariseerumine on sekularismivastatus, mille käigus religioon taastab oma mõjuvõimu ühiskonnale reageerides samal ajal eelnevatele või kaasnevatele sekularistlikele protsessidele“ (Карпов, 2012, 136). Teiste sõnadega desekulariseerumine viitab religiooni ja poliitika suhete muutumisele ning määravaks faktoriks on religioosete institutsioonide seose muutus poliitika, kultuuri või ühiskondliku eluga, kuid mitte lihtsalt religiooni langus või tõus. Seega religioosse institutsiooni osaluse ja autoriteedi igasugust nihkumist „väiksest suuremasse“ nii poliitikas, kui ka kultuuris võib tõlgendada kui desekulariseerumist (Kilp, 2013, 314).

Desekulariseerumine võib peegelduda järgmistes aspektides: religioosete normide lähedus kunagiste sekularistlike instituutidega, religioosete uskumuste ja praktikate taassünd ning religiooni tagasitulek avalikusse sfäärisse (Карпов, 2012, 123). Lisaks nendele aspektidele, sekulariseerumise ja desekulariseerumise arengut võivad näidata ja toetada ka paljud teised faktorid. Väga tähtsaks faktoriks peetakse demograafilist olukorda. Esiteks, religioon võib mõjutada sündimust ja rahvastiku kasvu. Teiseks, eksisteerib laialt levinud arvamus, et religioossuse ja sündimuse kõrge tase on madala sotsiaal-majandusliku taseme tagajärg (Карпов, 2012, 130). Sellest tulenevalt demograafilise olukorra muutus võib näidata või ennustada teiste sfääride arengut. Näiteks, sündimuse kasv ja sellega seotud uskkondade tõus võib olla tõlgendatud kui religiooni taassünd ehk desekulariseerumine. Veel üheks faktoriks, mis kiputakse unustama, on religiooni territoriaalsus. Kirikutel on oma tähtis koht linna planeerimises, religioon on justkui ehitatud territooriumi sisse, kuna tänu oma arhitektuurile nad hakkavad domineerima teiste füüsiliste objektide üle. Seega religiooniga seotud objektide arvu ja rolli muutus võib olla käsitletud kui religiooni tähtsuse kahanemine või suurenemine antud territooriumi rahvastiku jaoks (Карпов, 2012, 132). Lisaks nendele faktoritele eksisteerivad ka

muud väiksemad näitajad (inimeste liikumine ja käitumine religioossete pühade ajal, kiriku toodete ja kaupade maht ja hind jne.), mis annavad põhjust rääkida, kas sekulariseerumisest või desekulariseerumisest.

Sekulariseerumine ja desekulariseerumine ei pruugi asendada üksteist, vaid tihtipeale need protsessid toimivad paralleelselt. Puhtalt sekularistlik või desekularistlik riik on pigem teoreetiline ideaal, mis reaalsuses esineb väga harva. Desekulariseerumist tinglikult võib jagada kaheks kategooriaks: desekulariseerumine „altpoolt“ ning desekulariseerumine „ülevaltpoolt“. Erinevus seisneb selles, et esimese kategooria puhul peamisteks toimijateks ning desekulariseerumise algatajateks on religioossed massid, teise kategooria puhul toimijateks on kas religioossed või riiklikud juhid ja eliit. Antud kategoriseerimine on samuti pigem teoreetiline ning empiirilised näited reeglina asuvad kuskil nende kahe kategooria vahel.

Karel Dobbelaere pakkus omakorda sekulariseerumise analüüsi süsteemi, mis võib olla kasutatud ka desekulariseerumise puhul. Tema eristab kolme tasandit: esimene tasand või makrotasand – sekulariseerumine või desekulariseerumine toimub ühiskonna tasemel; teine tasand või mesotasand – sekulariseerumine või desekulariseerumine mõju all on peamiselt religioossed organisatsioonid; mikrotasand ehk sekulariseerumine või desekulariseerumine toimib indiviidi tasemel (Бараева, 2017, 34). Mainitud tasandid ei eksisteeri eraldi, vaid otseselt mõjutavad üksteist (Бараева, 2017, 35).

Juhul, kui desekulariseerumise faktorid mikrotasandil saavutavad suuremat mõjuvõimu ühiskonnale ja institutsioonidele, Karpovi käsitluse järgi tekib „desekularistlik režiim“ (Карпов, 2012, 142). Vastavalt tema käsitlusele „desekularistlik režiim“ tähendab erilist poliitilist-ideoloogilist tegevust, mis on suunatud desekulariseerumise tugevdamisele ja toetusele. Desekulariseerumise tugevdamine võib väljenduda mõnede sfääride või terve ühiskonna muutmises vastavalt desekulariseerumise põhimõtetele, eriliste volituste kehtestamises religioossete esindajatele ning erinevate ideoloogiate kasutamises eesmärgiga toetada desekularistlikku protsessi.

Desekulariseerumist samuti käsitletakse sotsiaalsete muutuste protsessina, mis on seotud religiooni taassünniga ning ühiskonnale mõju laienemisega (Карпов, 2012, 121). Sekulariseerumine mõjub tervele kultuurilisele elule ning loob uut sekularistlikku nägemust, mis täielikult väldib religioosset komponenti kunstis, filosoofias, kirjanduses ja muudes sfäärides. Desekulariseerumine omakorda soodustab nende sfääride taassündi ja uut arengut.

Sellest lähtuvalt formuleerin peamisi tunnuseid, mis võivad viidata desekulariseerumisele. Tunnused puudutavad nii makro-, meso-, kui ka mikrotasandit. Selleks, et rääkida desekulariseerumisest pole kõikide tunnuste olemasolu ilmtingimata vajalik. Samas ainult ühe tunnuse põhjal järeltada desekulariseerumise eksisteerimist oleks põhjendamatu.

Seega desekulariseerumisele võivad viidata järgmised tunnused:

- Riigi ja religiooni suhete muutus (olematust või minimaalsest suhtlusest tugevama koostöö poole);
- Religiooni tagasitulek avalikku ellu;
- Religioossete organisatsioonide tähtsuse ja rolli tõus;
- Religiooni teemade ja probleemide esiletõstmine riiklikul tasandil;
- Religiooni lähedus endiste sekularistlike riiklike instituutidega;
- Religioossete organisatsioonide kaasamine poliitika, avaliku elu või muu valdkonna probleemide lahendamisse;
- Avalik religioossete sümbolite ja tavade kasutamine;
- Religiooniga seotud hoonete arvu suurenemine, endiste religioossete ehitiste aktiivne taastamine;
- Religioosse komponendi olemasolu kultuuris, kunstis, kirjanduses, teaduses;
- Kiriku külastamise tõus, suurem osalus kiriku tegevustes;
- Religioosse kuuluvuse tõus ja muu.

1.2 Poliitiline õigeusk

Desekulariseerumine ja kiriku suurem osalus avalikus elus ja poliitikas võib viia religiooni politiseerimiseni. Politiseeritud religioon omakorda võib muutuda ideoloogiliseks vahendiks. Sellel juhul poliitiliste režiimide aluseks ei ole enam religioossetes põhimõtted, vaid vastav ideoloogia (Митрофанова, 2008, 116). Venemaa kontekstis poliitika politiseerimise tulemusena tekib uus mõiste „poliitiline õigeusk“ või „pravoslamism“. „Poliitiline õigeusk“ ei kujuta endast religiooni, vaid religioosset ideoloogiat, mis radikaalselt erineb algsest religioonist või eksisteerib väga tugevas vastuolus (Митрофанова, 2006, 79). Religioosset ideoloogiat võivad vabalt kasutada kiriklikku dogmaatikat ning tõlgendada „religioosse kuuluvuse“ tähendust. Inimesed ja grupid, kes toetavad religioosset ideoloogiat, omandavad selle ideoloogia kontekstis erilist staatust. Nende inimeste ja gruppide sekka võivad samuti kuuluda religiooselt ükskõiksed inimesed ning isegi erinevate religioonide toetajad. Religioosse ideoloogia puhul eeldatakse, et poliitika peab sõltuma religioonist ning religioon omakorda võib aktiivselt osaleda poliitikas ja

määratleda poliitilist suunda (Кырлежев, 2003). Venemaa poliitilise tegelase Egor Holmogorovi arvates, „poliitilise õigeusu“ põhiliseks ülesandeks on ühildada riigi ja kiriku vahel strateegilisi eesmärke ja väärtusi.

Religiooni politiseerimine on reeglina ebaõnnestunud moderniseerimise ning majanduse, demokraatia ja enesemääratlemise kriiside tulemus (Митрофанова). Oma panust religiooni politiseerimisse lisaks sotsiaalsetele probleemidele annavad järgmised kaks faktorit: esiteks, tavainimesed ei oska eristada religiooset ideoloogiat kanoonilisest religiooni versioonist, teiseks, inimesed harjuvad ära suhtlusest traditsiooniliste religioossete liidritega (Митрофанова, 2006, 80-81).

1.3 Etnodoksia ja „populaarne religioossus“

Kui poliitilises mõttes desekulariseerumine võib soodustada religiooni politiseerimist, siis lähtuvalt kultuurilisest aspektist desekulariseerumine võib tugevalt mõjutada ühiskonna enesemääramist ning rahvusliku identiteedi kujunemist. Desekulariseerumine võib muuta ühiskonna käitumist ja mõttemaailma, mille tulemusena tekivad uued sotsiaalsed protsessid. Sotsiaalsed protsessid omakorda võivad mõjutada rahva mentaliteeti ning kujundada rahvuslikku kuuluvust. Isegi ilma desekulariseerumiseta religioon ja etniline identiteet võivad olla väga tihedalt seotud. Harold Abramson väitis, et religioon on etnilise grupi muutumatu aspekt (Abramson, 1979, 9). Tema käsitlese järgi eksisteerib neli usu ja identiteedi koosluse vormi: religioon on etnilise identiteedi alus; religioon on üks etnilise identiteedi alustest; paljud etnilised grupid võivad olla seotud ühe religioosse traditsiooniga; religioon ja etniline kuuluvus võivad viidata konkreetsele traditsioonile (Karpov, Lisovskaya & Barry, 2012, 640). Kuna desekularistliku protsessi puhul religiooni ja etnilise identiteedi seos on väga tõenäoline ning religioon mõju on väga suur, desekulariseerumist kõige rohkem saavad iseloomustada vaid esimesed kolm Abramsoni vormi.

Etnilise identiteedi ja religiooni kooslus peegeldab konkreetse etnoreligioosse grupi ajaloolist kogemust. Samuti antud kooslus võib olla tekkinud ja püsinud tänu eliidi ideoloogilisele mõjule. Religiooni ja etnilise identiteedi seose tugevnemine reeglina saab toimuda selles ühiskonnas, mis koges sekularistliku protsessi. Sekularism oma olemuselt on suunatud igasuguse religiooni mahasurumisele, selle protsessi tagajärjel kõik religioossed traditsioonid, väärtused, sümbolid jäävad väga kaugeks ühiskonnast. Hiljem, kui sekularism kaotab oma võimu ning religiooni tähtsus tõuseb, tõeline religioossus võib olla nõrgenenud. Religioossed sümbolid omakorda võivad olla kasutatud ainult kui väline embleem ilmalikus, mitte religioosses kontekstis, et soodustada etnilise solidaarsuse teket. Antud nähtus võib olla üheks faktoriks, mis võib viidata

„etnilise religioonile“. „Etniline religioon“ reeglina omab geograafilisi piire, kuhu ta levib, kuna see puudutab konkreetset etnilist gruppi. Samas nii „etniline religioon“ kui ka riigi poolt toetatud religioonide taassünd võivad põhjustada selliseid massilisi religioossuse vorme nagu sotsioloogia professori Grace Davie poolt pakutud nähtus „usk ilma kuuluvuseta“ („*believing without belonging*“), ning Bergeri poolt mainitud „asendav religioon“ („*vicarious religion*“). Esimene tähendab individuaalsete uskumuste kindlust ja stabiilsust uskkondadesse kaheneva kuuluvuse kõrval, teine aga keskendub religioossetele liidritele ja hieraariale, mis täidavad religioosseid kohustusi justkui terve ühiskonna nimelt (Карпов, 2012, 135).

Religioosse komponendi olemasolu rahvusliku identiteedi sees on tihtipeale etnilise grupi huvides. Koos religiooniga etnos muutub väga oluliseks ja väärtuslikuks grupiks vaatamata keerulistele poliitilistele, sotsiaalsetele, majanduslikele ja muudele asjaoludele (Karpov, Lisovskaya & Barry, 2012, 642). Samas raskes olukorras etnilise identiteedi sakraalne komponent pakub rahvale jõudu ja aitab hoida positiivset kollektiivset enesemääramist (Karpov, Lisovskaya & Barry, 2012, 642). Sellel põhjusel religioosne aspekt etnilise identiteedi sees võib olla väga oodatud ja rahvale vajalik tõsise kriisi puhul. Lisaks sellele, et religioon võib olla raskel ajal väga suureks toeks etnilisele grupi jaoks, religiooni osatähtsus võib mõjutada ka inimeste mõttemaailma. Näiteks, etnilise identiteedi ja religiooni tugev seos võib põhjustada religioosse üleoleku tunnet, et religioon kui identiteedi osa domineerib teiste religioonide üle. Lisaks religiooni domineerimisele etniline grupp võib ka ennast eristada unikaalse rahvusena võrreldes teiste rahvustega, kes toetavad sama religiooni (Karpov, Lisovskaya & Barry, 2012, 643).

Rääkides mikrotasandist, Vyacheslav Karpov, Elena Lisovskaya ja David Barry pakuvad oma termini „etnodoksia“ (*ethnodoxia*), mis iseloomustab ideoloogiaid, mis on suunatud etnilise ja religioosse identiteetide ühendamisele. „Etnodoksia“ on veendumuste süsteem, mis tugevalt seob etnilist identiteeti domineeriva religiooniga, omab tendentsi käsitleda oma religiooni domineeriva usuna, teisi religioone aga kui potentsiaalselt kahjulikke oma grupi ühtsuse säilitamise jaoks (Karpov, Lisovskaya & Barry, 2012, 644). „Etnodoksia“ on oma olemuselt väga ainulaadne nähtus. „Etnodoksia“ põhjanevaks usuks on see, et grupi etniline identiteet on lahutamata oma riiklikust usust, konkreetse etnilise grupi liikmeks olemiseks on vaja samuti olla domineeriva religiooni toetaja (Karpov, Lisovskaya & Barry, 2012, 644), (Barry, 2012, 26). Selle komponendi alla kuuluvad ka grupi liikmete kaasasündinud kuuluvus domineerivasse usku, usk oma religiooni üleolekusse võrreldes teiste religioonidega, oma religiooni privileegid ja kaitse ning muud faktorid (Karpov, Lisovskaya & Barry, 2012, 644). Kõik need faktorid võivad lõhestada ühiskonda ja viia vastandumiseni „meie-nemad“.

Võrrelda etnodoksiat poliitilise õigeusuga on suhteliselt raske, kuna üks hõlmab poliitilist tasandit, teine aga kultuurilist. Samas need kaks nähtust on sarnased ühe faktori osas: mõlemad mõisted eeldavad ühe grupi üleolekut, mis lõpuks võib viia tugeva vastandumisele. Tabelis (Tabel 1) on välja toodud poliitilise õigeusu ja etnodoksia peamised tunnused.

Poliitiline õigeusk	Etnodoksia
Ideoloogia on tähtsam kui religioossed traditsioonid	Etnilise ja religioosse identiteetide ühendamine
Ühe grupi „eristaatus“ ja selle tagajärjel tekkinud vastandumine	Religiooni ja religioonisse kuuluva grupi domineerimine
Riigi ja religiooni tugev vastastikune sõltuvus ning ühised strateegilised eesmärgid	Vastandumine „meie-nemad“

Tabel 1. Poliitilise õigeusu ja etnodoksia peamised tunnused. (Autori koostatud)

Teiseks nähtuseks, mis iseloomustab religiooni ja rahvusliku identiteedi kooslust ning „etnodoksia“ mõistet meso-tasandil, on religiooni uuringute professori Charles H. Lippy poolt pakutud termin „populaarne religioossus“ ja „massiline usk“. „Populaarsesse religioossusse“ kuulub kõik mida tavarahvas mõtleb ja teeb. Teiste sõnadega rahvas omandab mingeid elemente erinevatest allikatest, sealhulgas ka religioossetest traditsioonidest, tõlgendab neid ning järgib neid igapäevases elus. Seega „populaarset religioossust“ võib käsitleda kui seost religioossete traditsioonide ja rahvaideoloogiate vahel, mis ühendavad etnilisi ja religioosseid identiteete (Karpov, Lisovskaya & Barry, 2012, 644). „Populaarne religioossus“ omakorda võib koosneda ideedest, mis võivad olla vastuolus ning mis ei pruugi olla teoloogiliselt õiged. „Populaarse religioossuse“ tekkes võib olla huvitatud ka religioosne või riiklik eliit, kes saavad etnose ja religioossuse tõlgendamise abil mobiliseerida rahvamasse oma eesmärkide saavutamiseks.

Makro-tasand koosneb teiste tasandite eelmainitud nähtusest ning keskendub üldisele religiooni rollile ning selle mõjule etnilisele kuuluvusele kaasaegses ühiskonnas. Lisaks sellele väga oluliseks aspektiks eristatakse ka seda, kas religioon üldse saab ja kui suurel määral mõjutada riigi poliitikat ja riiklikke institutsioone. Kõik mainitud teoreetilised lähenemised iseloomustavad teatud määral Venemaa olukorda nii riigi, kui ka ühiskonna ja indiviidi tasanditel. Edaspidi keskendun konkreetset Venemaa juhtumile, et põhjendada valitud teoreetiliste lähenemiste aktuaalsust ning tuua välja õigeusu poliitilisi ja kultuurilisi rolle.

2. Üldine statistiline ülevaade

Vene Föderatsioon on pindala poolest suurim riik maailmas, rikas maavarede poolest ning sõjaliselt üks võimekamaid riike. Rahvaarvu poolest 2013. aasta seisuga asub Vene Föderatsioon üheksandal kohal, SKP mahu poolest – kuuendal kohal (2016, NationMaster). Venemaa etniline esindatus on väga kirju: vastavalt 2010. aasta rahvaloendusele riigis elab rohkem kui 200 rahvuse esindajat (Федеральная служба государственной статистики, 2010). Venemaal pole riiklikku religiooni, kuna vastavalt Vene Föderatsiooni 1993. aasta põhiseadusele Venemaa on kodanlik riik (Конституция Российской Федерации). Religioonidest on enamusest esindatud kristlikud religioonid, samuti islam ja budism. Kristlikke religioone suuremas osas on esindatud õigeusklikud. Vastavalt Venemaa Föderatsiooni föderaalsetele vabadusest ja religioossetest ühendustest mitte keegi ei ole kohustatud teatama oma suhtumisest religioonis (Федеральный Закон о свободе совести и религиозных объединениях, 1997). Antud aspekti tõttu ametlikud statistilised andmed Venemaa religioosset mitmekesisust puuduvad. Luua ettekujutust Venemaa religioosset koosseisust on võimalik ainult põhinedes sotsioloogilistel küsitlustel. Samal ajal need küsitlused ning nende kaudu saadud info väga tugevalt kritiseeritakse, kuna andmed võivad varieeruda ning olla vastuolulised. Usklikke ja konkreetsete uskude pooldajate arv võib sõltuvalt läbiviidavast uuringust tohutult muutuda. Määravaks küsitluste tulemuste puhul saavad seatud kriteeriumid, kuna inimese religioosne kuuluvus ei pruugi peegelduda inimese käitumises ja teadmistes. Seega sellest, milliste kriteeriumide järgi hinnatakse inimese suhtumist religioonis, sõltub lõplik küsitluse tulemus. Lisaks sellele nende küsitluste ja uuringute üheks väga suureks puuduseks peetakse ka seda, et inimeste valim ei ole tihtipeale juhuslik (Верховский, 2013, 28).

Selleks, et anda ligikaudset ülevaadet Venemaa religioosset koosseisust, toon välja erinevate uuringukeskuste poolt saadud andmed. Kohe peale Nõukogude Liidu lagunemist uuringukeskus „Pew Research Center“ hakkas läbi viima erinevaid uuringuid uue Venemaa kohta, sealhulgas ka religiooni teemal. Uuringukeskus viis läbi küsitlusi usulise kuuluvuse kohta Venemaal kolm korda: 1991., 1998. ning 2008. aastatel. Kui 1991. aastal õigeusklike inimeste osakaal oli vaid 31%, siis vastavalt uuringukeskuse andmetele 2008. aasta seisuga õigeusklike inimeste osakaal Venemaal oli juba 72%, teised religioonid moodustasid vaid 6%, 4% ei teadnud kuidas vastata ning 18% inimestest pidasid ennast usuvastasteks (Pew Research Center, 2014). Suured muutused vahemikus 1991-2008 toimusid ka demograafiliste näitajate järgi: õigeusklike osakaal naiste seas suurenes 38% ning meeste seas 46% võrra, enda identifitseerimine õigeusuga samuti

kasvas 43% võrra ka nooremate põlvkondade seas (vanuses 16-49 aastat) ning see kasv oli määrkimisväärtne kõikidel hariduse tasanditel (Pew Research Center, 2014). 2010. aastaks õigeusklike osakaal moodustas juba 73,3% ning eraldi oli välja toodud moslemite arv ehk 10% (Pew Research Center, 2010).

Venemaa vanim uuringute instituut „ВЦИОМ“ 2010. aasta seisuga pakub sarnast infot inimeste usulisest kuuluvusest: õigeusklike osakaal moodustab 75%, moslemite osakaal on 5%, igasse teisse suuremasse religioonisse kuulub umbkaudu 1% ning usuvastaste hulka määrab ennast 8% inimesi (ВЦИОМ, 2010). Lisas (Lisa 1, Joonis 1) on näidatud religioosne koosseis 2010. aasta seisuga. Samas uuring näitab, et kristliku usu pooldajate seas on väga suur protsent ristitud inimesi. Samas tuleb mainida, et õigeusklike Venemaa elanikke seas ristitud on enamuse (94%), samal ajal kui teiste kristlike religioonide pooldajate seas ristitud osakaal on vaid 58% (ВЦИОМ, 2010). Märkimisväärne on samuti ka see, et ennast usuvastasteks pidavate inimeste seas rohkem kui kolmandik oli kunagi ristitud. „ВЦИОМ“ samuti keskendus patriarhi võimule ning tema heakskiidule ühiskonna poolt. Tähtis on mainida, et patriarhi Kirilli võim on aastatega vähenenud. Kui 2011. aastal 53% vastanutest tundis austust patriarhi vastu, siis 2012. aastal sama näitaja moodustas vaid 46%, 2013. aastaks austus moodustas juba 45%; lisaks kui 2011. aastal usaldasid patriarhi 25%, siis 2012. aastaks vaid 19% (Solodovnik, 2014, 77).

„Ühiskondliku arvamuse“ fondi 2013. aasta uuringute järgi õigeusklike inimeste osakaal oli vaid 64%, samas usuvastaste inimeste osakaal moodustas 25% (Фонд „Общественное мнение“, 2013). Vastavalt 2013. aasta Venemaa Teaduste Akadeemia uuringute andmetele õigeusklikud inimesed moodustavad 79% (Добрынина, 2013). Venemaa elanike religioonide kuuluvust uuris samuti mitteriiklik uuringute organisatsioon „Левада-Центр“, mis oli oma nime saanud oma esimese direktori ja tuntud Venemaa sotsioloogi ja politiloogi Jüri Levada järgi. Antud uuringukeskuse 2012. aasta raporti järgi õigeusklike inimeste arv moodustas 74% (Левада-Центр, 2012a).

Tuginedes läbiviidud küsitluste andmetele on näha, et õigeusklike inimeste arv Venemaal hakkas pidevalt kasvama 20. sajandi lõpus ning jõudis 70-80% näitajani. Viimased aastad antud näitaja kõigub, kuid keskmiselt jääb sama tasemele. Joonisel on kujutatud religioossuse dünaamika Venemaal kuni 1993. aastani „ВЦИОМ“ andmete järgi ning pärast 1993. aastat „Левада-Центр“ andmete järgi (Lisa 1, Joonis 2).

3. Õigeusu rollid riiklikul tasandil

3.1 Vladimir Putin ja Kreml

Endise KGB välisluure ohvitseri ja praeguse Venemaa presidendi Vladimir Putini suhtumist õigeususse võib üldistades nimetada positiivseks. Iseennast president avalikult seostab õigeusuga, regulaarselt külastab jumalateenistusi, kannab risti ning oma kõnedes tihti mainib religiooni olulisust tema, ühiskonna ja riigi elus. 2012. aasta valimiskampaania ajal Vladimir Putin tunnistas, et pärast tema sündimist ristiti ta salaja õigeusku oma ema poolt (Православие и мир(a), 2012). Lisaks käivad spekulatsioonid Putini vaimse juhi piiskop Tihhoni Ševkunovi kohta, kes väidetavalt osutab presidendile vaimset ja moraalsel toetust.

Vladimir Putini poliitika õigeusu ja Vene Õigeusu Kiriku suhtes on väga mitmekesine. Viimastel aastatel presidendi poliitiline käitumine eristus suure ideoloogilise antilääneliku aktsendi poolest nii sise-, kui ka välispoliitikas. Antiläänelik aspekt leidis aset ka religioosses retoorikas. Õigeusk poliitilisest vaatevinklist tähendab konservatismi, stabiilsust ja rõhku traditsioonilistele väärtustele, mis väga tugevalt erineb lääneliku liberaalse demokraatia mudelist.

3.1.1 Õigeusk Vladimir Putini välispoliitikas

Õigeusku ja Vene Õigeusu Kirikut võib pidada Vladimir Putini üheks oluliseks vahendiks välispoliitika kujundamises. Esiteks, õigeusk funktsioneerib nagu sild Venemaa ja endiste Nõukogude Liidu liiduvabariikide vahel. „Kirik täidab väga olulist rolli Venemaa jaoks: täpsemini tingimuste loomine paljukonfessionaalse, paljuetnilise, paljurahvulise rahu ja kooskõla jaoks“ - ütles Vladimir Putin oma intervjuus asja esilinastunud filmile „Teine Venemaa ristimine“ 2013. aastal (TACC, 2013). President rõhutas, et kiriku olulisus ei piirdu riigi piiridega. „Kirik täidab väga konstruktiivset ja positiivset rolli ning aitab parandada suhteid teiste riikide rahvastega, peamiselt endiste Nõukogude Liidu liiduvabariikide territooriumil“ – lausus Vladimir Putin (TACC, 2013). Samuti lisas president, et vene riikluse ja rahvuse aluseks on ühised vaimuväärtused, mis ühendavad väga suurt Euroopa territooriumi (Venemaa, Valgevene, Ukraina) ja loovad ruumi ühiste moraali normidega. Sellest aspektist lähtuvalt Ukraina küsimus muutub eriti tähtsaks. Ukraina, mis oli keskseks Ruś'i ristimise kohaks 988. aastal ning kus on lailat esindatud õigeusk, oli alati olnud „Vene maailma“ üheks oluliseks osaks. Toimunud konflikt ja Venemaa-Ukraina suhete halvenemine on Putini jaoks väga riskantne olukord, arvestades Ukraina pöördumist läänemaailma poole. Putin ja tema lähikond on veendunud, et läänelike väärtuste omaksvõtmine Ukraina poolt tagasipöördamatult lahutab õigeusklikke inimesi ning viib „Vene maailma“ lagunemiseni (EurasiaNet, 2015). Ukraina küsimuses Vene

Õigeusklik kiriku roll ja panus on Putini jaoks eriti oluline, kuna õigeusklike väärtuste ja antilääneliku poliitika edendamise abil on võimalik vähemalt mingil määral takistada terve Ukraina ühiskonna üleminekut läänelikele väärtustele. Ukraina mõttes see on eriti aktuaalne arvestades seda, et lisaks Vene Õigeusu Kirikule suurt mõvõimu Ukraina territooriumil omab samuti ka Kiievi patriarhaadi Ukraina Õigeusklik Kirik.

Ei saa väita, et Vene Õigeusu Kirikul on olemas mingi reaalne võim mõjutada Kremli välispoliitikat. Samas tänu Putini ja kiriku sõbralikele suhetele ja tugevale koostööle Vene Õigeusu Kirik aktiivselt toetab Venemaa välispoliitikat ja mõnes mõttes õigustab seda. Lisaks Ukraina küsimusele Vene Õigeusu Kirik toetas Venemaa poliitikat Lähis-Idas. Kirik sihikindlalt avaldas oma toetust Venemaa poliitikale Bashshār al-Asadi ja Süüria suhtes ning kordas Kremli sõnu, et selline poliitika tagab paljukonfessionaalset stabiilsust sellises multikultuurses riigis (Гвоздев, 2013). Seega Vene Õigeusu Kiriku näol Putin leidis endale vajalikku partneri oma välispoliitilise tegevuse heakskiitmiseks, kes ühtepidi ei oma reaalselt võimu, kuid teistpidi püüab luua „õiglase“ ja „tugeva“ Venemaa kuvandit välispoliitilisel maastikul.

Teiseks, Venemaa president paneb rõhku kultuurilisele poliitikale (milles tähtsat rolli mängivad kirikud, kloostrid, ikoonid, pühakusäilmed jne.) ja riikliku aparaadi ja kiriku ideoloogilisele kokkuvoolule (Меотти, 2017). Vladimir Putin aktiivselt edendab õigeuskliku kultuuri ja õigeusklike kirikute ehitamist väljaspool Venemaad. Näideteks on Püha-Kolmainuse Ühisusu kirik ja Venemaa õigeusu keskus Pariisis, mille ehitusloa saamises ja finantseerimises Vladimir Putin ise mängis suurt rolli; Piiskop Nikolai Imetegija kirik Nice'is, mida peetakse üheks oluliseks õigeusu kirikuks väljaspool Venemaad ning mille restaureerimisse Venemaa president isiklikult finantseeris üle 15 miljoni euro; Áthos, kuhu president regulaarselt rahaliselt panustab jne (Меотти, 2017). „Vene Õigeusu Kirik välismaal“ organisatsiooni vaimuliku, ajaloolase ja publitsisti Andrew Phillipsi arvates ei ole Venemaa elanikkonna tagasitulek kristluse juurde ainuke Moskva ja Putini ülesanne (Меотти, 2017). Vaimulik väidab, et teiseks ülesandeks on aktiivne kristluse toomine Euroopa territooriumile suure kiriku arvu ehitamise abil. „Lääne-Euroopa muutub kristliku missiooni territooriumiks“- märkab Philips (Меотти, 2017). Selline välispoliitiline suund religiooni suhtes annab omakorda oma tulemusi ning, mis on kõige tähtsam, tekitab hooliva moraali ja väärtuste edendaja kuvandit Venemaa kohta. Määrkimisväärtus on see fakt, et tänapäeval Venemaa on üks vähestest riikidest, kes tegeleb Euroopa kirikute rahastamisega, mis on oma olemuselt väga sarnane islami riikide tegevusega oma mošeede suhtes (Меотти, 2017).

3.1.2 Õigeusk Vladimir Putini sisepoliitikas

Sisepoliitiliselt Vene Õigeusu Kirik on Vladimir Putini jaoks väga vajalik koostööpartner. Vladimir Putin ise rõhutab, et riigil ja Vene Õigeusu Kirikul on väga palju koostöösfääre. „See on kõlbeline inimeste kasvatus, eelkõige noorte kasvatus, perekondade toetus, lastekasvatus, hoolitsus abivajajate, sealhulgas haigete, piiratud võimalustega ja kinnipeetavate inimeste eest“ – loendab president ning lisab, et „kirik selles küsimuses on loomulik riigi partner“ (ТАСС, 2013). Õigeusu Kirik on samuti abiks teistes strateegilistes riigi küsimustes nagu julgeolek ja riigi olukorra stabiilsuse tagamine. Putini sõnul „nii Venemaa traditsioonilised konfessioonid, kui ka „Vene Föderatsiooni Relvajõud“ on need komponendid, mis tugevdavad Venemaa riiklust ning loovad vajalikke eeltingimusi riigi sise- ja välisjulgeoleku tagamiseks“ (Путин, 2007). Konservatiivne ja kristlik kasvatus koos riikliku ideoloogiaga on üks võimalikest valemidest, mis aitab suurendada ühiskonna ühtsust ning lihtsustada julgeoleku tagamist Putini jaoks. Antud aspekt on Venemaa puhul eriti aktuaalne, arvestades riigi suurust ning rahvuste mitmekesisust. Informatsiooni-analüütilise „COBA“ keskuse direktori Andrei Verhovski sõnul, „kõik mis tehakse religiooniga on seotud kaitsmisega“ (Solodovnik, 2014, 79). Julgeolek on aga tõesti iga riigi prioriteetne küsimus ja õigeusu panus sellesse on eriti väärtuslik. Teiseks oluliseks siseriiklikuks küsimuseks Vladimir Putini jaoks seoses õigeusuga on kirikute ehitamine ja restauratsioon. President võtab endale kohustuse suurendada kirikute arvu ning arendada olemasolevaid kogudusi. Näiteks, oma valitsemisaja jooksul Vladimir Putin isiklikult jälgis, kuidas edeneb ümbes 23 000 Venemaa kiriku restauratsioon (Меотти, 2017). Vladimir Putin panustab ka õigeusklikku kultuuri, toetades kiriku erinevaid kultuurilisi projekte ning rahastades õigeusu temaatikaga filme.

Kiriku ja riigi vaheline suhtlus on viimaste aastatega muutunud eriti aktiivseks, mis on soodne eeskätt Vladimir Putini ja Kremli jaoks. Tugevate riigi ja kiriku vaheliste suhete üheks põhjuseks võib olla Kremli katse teha õigeusklikust kristlusest Venemaa rahvuslikku idee alussammast, mille aluseks on patriotism, natsionalism, suurriiklik loomus ja antilääneliku meeolelu segu (Jarzyńska, 2014, 92). Selle idee keskelemendiks on usk vene tsivilisatsiooni unikaalsusse ning vene kultuuri ülevõim (Jarzyńska, 2014, 92). Õigeusklik kristlus on Putini ja Kremli jaoks element, mis tagab vene riikluse järjekestvuse ning loob uut identiteeti. Uue identiteedi loomine on omakorda väga vajalik, kuna vanad väärtused ja enesemääramine olid sügavas kriisis seoses Nõukogude Liidu lagunemisega. Antud konseptsioon on kooskõlas kiriku seisukohaga, kes toetab Püha Venemaa müüti ning samal ajal levitab antiläänelikke vaateid (Jarzyńska, 2014, 92).

Aktiivne kiriku koostöö riigiga on aina rohkem seotud reaalse poliitiliste tegudega. Kirik nüüd osaleb seadusloomes, näidiseks on seadus „homoseksuaalsest propagandast“ ja seadus „usklike tunnete solvamisest“, mille tekstide koostamise kallal kirik aktiivselt töötas (Kpyce, 2016). Määrkimisväärtus on samuti kiriku negatiivne ja hukkamõistev reaktsioon punk-bändi Pussy Rioti Putinvastasele protestile, mille tulemusena protesti osalejad said 2 aastat vanglakaristust. Rääkides riigi ja kiriku tugevnenud koostöö kohta, Taani ajalehe Berlingske korrespondent Moskvast Simon Kruse mainib intervjuud endise Vene Õigeusu Kiriku pressiesindaja Vsevolod Chapliniga. Vsevolod Chaplin oli kuni 2015. aasta 24. detsembrini olulisemate Vene Õigeusu Kiriku esindajate seas, kuid erines suure riikliku kriitika poolest, mis 2015. aastal saigi tema üheks vallandamise põhjuseks. Olles juba ametist vabastatud Vsevolod Chaplin kommenteerib intervjuus viimaste aastate kiriku ja riigi vahelisele koostööle iseloomulikest joontest. „Presindendi administratsioon püüab takistada ühiskonda rääkida teatud tähtsate küsimuste kohta, kuid need küsimused ei kao kuhugi“ - mainib Chaplin intervjuus (Kpyce, 2016). Vsevolod Chaplini arvates, murranguliseks hetkeks Vladimir Putini jaoks said 2011.-2012. aastate massilised valitsusvastased meeleavaldused Moskvast, mis ärgitasid presidenti tegema aktsenti rahvuslikul ja konservatiivsel poliitikal, mille aluseks on õigeusklik kultuur. Koostöös Vene Õigeusu Kirikuga Putin nägi võimalust takistada ühiskonna lõhestust ja tugevdada oma positsiooni võimul. Samas suurenenud koostöö kiriku ja riigi vahel satub mõnede eriti konservatiivsete vaimulike kriitika alla. Nende arvates, just kirik paindub riigi tahte alla, mitte Kreml, „kirik loobus õigusest omama enda positsiooni mis erineb Putini ja tema lähikonna arvamusest“ - lisab Chaplin (Kpyce, 2016).

Kokkuvõttes, Vladimir Putini poliitika õigeusu ja Vene Õigeusu Kiriku suhtes hõlmab mitu tasandit. Välispoliitilisel areenil õigeusklike väärtuste rõhutamine ja nende väärtuste levitamine väljaspool Venemaad aitab Putinil luua positiivset suhtumist vene kultuuris ja samal ajal ühendab välismaal elavaid õigeusklikke inimesi. Just tänu sellisele poliitikale Vladimir Putin suurendab enda ja Venemaa riigi toetajate arvu väljaspool Venemaad. Seega Kreml kasutab oma lojaalset rahvuslikku kirikut vahendina, et luua positiivset Venemaa kuvandit välismaal ning tegutseda lähtuvalt Venemaa huvidest (Jarzyńska, 2014, 93). Sisepoliitilisel tasandil üheks prioriteetseks kiriku ja riigi vahelise koostöö sfääriks on „traditsionaalsete“ väärtuste toetamine ning riigimeelse suhtumise tugevdamine Venemaa kodanikkas (Jarzyńska, 2014, 94). Putini esindatus koos Vene Õigeusu Kiriku vaimulikega ning tema toetus kirikutele ja õigeusklikule kultuurile on sisepoliitilisest aspektist eriti tähtis, sest just see osa Putini läbiviidavast poliitikast on tavainimeste jaoks hästi nähtav tänu suurele meedia tähelepanule.

Traditsiooniliste väärtuste rõhutamine on üks osa Vladimir Putini poolt loodud režiimist. Antud režiim on oma olemuselt väga konservatiivne ning selle eesmärgiks on ühendada Vladimir Putini isiksuse ümber osa ühiskonnast, kes toetab traditsioonilisi väärtusi ning jääb truuks loodud ideoloogiale (Jarzyńska, 2014, 94). Omakorda vene kultuurile omaste väärtuste ja õigeusu edendamine ühiskonnas võib vähendada isegi nende inimeste gruppide rahulolematust, kes tegelikult toetavad liberaalseid põhimõtteid. Putini režiim koosneb paljudest komponentidest kui peamiseks eesmärgiks on ühtse ja tugeva riigi staatus. Venemaa teadus-valgustusliku ajakirja „Scepsis“ peatoimetaja Sergei Solovjov väidab oma loengus „Venemaa kaasaegne ideoloogia ja õigeusu roll selles“, et Vladimir Putini ideoloogilisteks muutusteks oli kasutada nõukoguliku patriotismi sümbolikat, samas täiesti välistada revolutsioonilist komponenti ning pidevalt edendada „tugeva riigi“ kuvandit (Соловьёв, 2015). Revolutsiooniline komponendi mõte on väga täpne, kuna just siseriiklikud rahutused võivad nõrgestada presidendi võimu. Vladimir Putin paneb rõhku just ühtsusele, mis nii suure ja paljurahvusliku Venemaa jaoks on kõige olulisem faktor „tugeva riigi“ staatuse hoidmiseks. Õigeusk ja Vene Õigeusu Kirik, mis identifitseerib ennast kui vene rahvusluse põhi, muutub Venemaa presidendi poliitika jaoks väga oluliseks osapooleks.

Seda, kas Vladimir Putinit ise oma sisemuses on sügavalt õigeusklik või ükskõikne usu suhtes, on võimatu öelda. Venemaa president isiklikult oma usulisi tõekspidamisi kommenteerib väga vähe. Teine küsimus on aga see, et missugune mulje presidendi kohta tekitab näilikult. Vladimir Putin ise püüab igati silma paista kui õigeusklikke väärtusi toetav inimene ja aktiivne kiriku toetaja. Kas tema tõeline usk ja mõttemaailm vastab tema käitumisele, on raske öelda. Selge on see, et selline käitumine on tema jaoks soodne. Huvitava märkuse Venemaa presidendi kohta tegi Venemaa usundiloolane ja ajakirjanik Roman Lunkin, kes iseloomustas Putini religioosset kuuluvust järgmiselt: „Putin on usklik, kes oli pööranud luureagentuurist õigeusku riigi huvide nimel“ (Челноков, 2012).

3.1.3 Vladimir Putini poliitika ja õigeusu roll presidendi erinevatel ametiperioodidel

Tuleb samuti vastata küsimusele, kas ja kuidas Vladimir Putini poliitika õigeusu suhtes erines sõltuvalt tema valitsemisajast. Paljude ekspertide arvates, esimene Putini ametiperiood oli suunatud „riigi päästmisele“, presidendi missiooniks oli päästa riik täielikust läbikukkumisest, kriisist ning ennetada kaost. Esimesele ametiajale olid samuti iseloomulikud suhteliselt positiivsed suhted läänemaailmaga, mille tõttu Vladimir Putini jaoks oli vajalik luua head muljet rahvusvahelisel areenil. Samas esimesed Putini valitsemisajad olid tugevas emotsionaalses, moraalsest sõltuvusest eelmisest režiimist (Коровин, 2013). Vladimir Putin oli eelneva võimu

pärija, mille tõttu president oli tugevas sõltuvusest eliidist, kes aitas teda võimule saada. Seega eliidi poolt Vladimir Putinile oli pandud rasked ülesanded päästa ja taastada riiki, milleks ta vajab tugevat partnerit. Üheks strateegiliseks partneriks oli Vene Õigeusu Kirik. Kiriku kaasamine ning riigi ja kiriku üksmeel pidi näitama teistele riikidele ja oma riigi ühiskonnale, et Venemaa on ühtne, stabiilne ning on suuteline ehitama uut tugevat demokraatlikku riiki. Kõige tähtsamaks kiriku ülesandeks oli peatada ühiskonna moraalsel langust ja identiteedi kriisi ning näidata uut orientiiri.

Teist Vladimir Putini ametiperioodi võib iseloomustada kui vabanemist eelneva režiimi eliidi mõjust. Tugevdades oma ainuvõimu president sai vabadust kujundada poliitikat oma nägemuse järgi. Tol ajal hakkas vaikselt arenema Vladimir Putini idee „tugeva riigi“ staatuse taastamisest. Samuti Putini poliitika suund hakkas kõrvale kalduma demokraatlikest väärtustest: president hakkas mõjutama meediat, riiklikke ja religionaalseid instituute ning tugevdas kontrolli erinevate organite tegevuse üle. Antud perioodil kirik ja õigeusk jätkasid täitmast riigi partneri rolli, kuid ei olnud kaasatud poliitilisse protsessi väga palju. Peamiseks kiriku ülesandeks jäi ühiskonna probleemidele suunatud tegevus.

Kolmandast valitsemisajast alates on Vladimir Putini poliitika tugevalt muutunud. President omandas täieliku ainuvõimu ning võttis eesmärgiks näidata tervele maailmale Venemaa tugevust, konkurentsivõimekust ja edukust. Sellel perioodil suhted läänemaailmaga muutusid väga pingeliseks ning põhiliseks Putini poliitika suunaks sai antiläänelik retoorika. Antud poliitilise suuna üheks oluliseks komponendiks on „vene“ identiteedi loomine ja traditsiooniliste, konservatiivsete väärtuste toetamine, milles väga tähtis roll hakkas kuuluma just Vene Õigeusu Kirikule.

Lisaks üldisele Vladimir Putini poliitika suuna muutusele tuleb arvestada veel ühte olulist faktorit, mis mõjutas Vladimir Putini nägemust kiriku rolli ja staatuse suhtes. Selleks faktoriks on Vene Õigeusu Kiriku patriarhi vahetus 2009. aastal. Sellega seoses on mõistlikum võrrelda omavahel ainult kaks perioodi ehk kaks esimest Putini ametiperioodi Aleksius II ajal kolmanda valitsemisajaga Kirilli ajal, kuid mitte käsitleda kolme ametiperioodi eraldi. Sellest, kuidas muutus Putini ja Vene Õigeusu Kiriku vahelised suhted patriarhi vahetusega, tuleb juttu järgmises peatükis.

3.2 Vene Õigeusu Kirik

Vene Õigeusu Kirik (teine ametlik nimetus on Moskva patriarhaat) on Venemaa kõige suurem ja mõjukam religioosne organisatsioon (Аналитический вестник Совета Федерации Федерального Собрания РФ, 2004). Juriidilise isiku staatuse omandas kirik alles 1991. aasta 30. mail, kui Venemaa justitsministeerium registreeris Vene Õigeusu Kiriku põhikirja (Журнал Московской Патриархии, 1991, 11). Vastavalt Vene Õigeusu Kiriku põhikirjale tema jurisdiktsioon levib ka teistes riikides elavatele õigeusklikele, kes kuuluvad antud organisatsiooni (näiteks Valgevene, Läti, Leedu jt) (Устав Русской Православной церкви). Eestis, Ukrainas, Moldovas ja Hiinas Vene Õiguse Kiriku jurisdiktsiooni vaidlustatakse. Kui rääkida religiooni politiseerimisest tuleb täpsustada, kuidas see võib väljenduda ning missugused piirangud eksisteerivad selles suhtes riigis. Vastavalt Venemaa 2001. aasta föderaalseadusele poliitilistest erakondadest ei ole lubatud poliitilise erakonna loomine elukutselise, rassilise, rahvusliku või religioosse kuuluvuse järgi (Федеральный закон о политических партиях, 2001). Vene Õigeusu Kiriku 1997. aasta otsusel vaimulikel on keelatud esitada oma kandidatuuri valimistel riigi organitesse kõikidel tasanditel ning osaleda poliitilistes organisatsioonides. 2012. aasta 4.oktoobri Püha Sinodi otsus suurendab antud keelu kontseptsiooni: on keelatud olla poliitiliste organisatsioonide konsultandiks (Православие и мир(b), 2012). Vaimulike esindamine valimistel on võimalik ainult äärmusliku vajaduse põhjusel, milleks on vajalik Vene Õigeusu Kiriku nõusolek. Nõusoleku saamine protseduur on 2012. aasta otsusega oli samuti raskendatud.

Nõukogude aeg oli Vene Õigeusu Kiriku jaoks tugeva, agressiivse ja julma tagakiusamise periood. Repressioonid vaimulike suhtes kaasnesid kirikute ja kloostrite hävitamise ja pideva kontrolliga luureagentuuri poolt. Vene Õigeusu Kiriku olukord hakkas vaikselt paranema Mihhail Gorbatšovi valitsemisajal, kui toimus patriarhaadile kuuluvate hoonete tagastamine ning piirangute ja keelu ärajätmine kiriku tegevuste ja teenistuste meedia kajastamise suhtes.

Boriss Jeltsini ajal hakkas järkjärguline ning vabatahtlik liikumine tugevamate Vene Õigeusu Kiriku ja riigi vaheliste suhete suunas (Solodovnik, 2014, 58). Telesaadetes võis näha aina sagedamini poliitikute kõrval vaimulikke ja muid kiriku esindajaid, kirikud igati püüdsid suurendada koostööd kohalike omavalitsustega, Jeltsini kohtumised patriarhiga muutusid omakorda regulaarseks nähtuseks. 1990-ndad oli see periood kui kirik hakkas aktiivselt arendama koostööd paljude ministeeriumidega ning muude riiklike organitega riiklikul ja kohalikul tasandil. Selle koostöö tulemusena pakutud projektid ja ideed väga tihti olid vastuolulised ning ei olnud kooskõlastatud osapoolte vahel. Näiteks, kooli programmi muudatused tekitasid palju debatte ning kestavad siiani, kiriku poolt pakutud sõjaväelaste

osalemine kiriku teenistustes ning religioossete hoonete asutamine sõjaväebaasi territooriumile ei olnud aksepteeritud sõjaväeorganite poolt. Vaatamata tekkinud probleemidele Vene Õigeusu Kirik jätkas oma kursi hoidmist aktiivse koostöö ning riigi elus osalemise suunas.

2000. aastate algusele oli iseloomulik kahtlus läänelikes demokraatia mudelites ning peamiseks suunaks poliitikas ja elukorralduses sai konservatism. Õigeusk omakorda oli vahendiks, mis toetas konservatismi põhimõtteid ning jagas neid massidele. Vladimir Putini ning paljude teiste riigitegelaste jaoks kiriku teenistuste külastamine suurte pühade ajal muutus kohustuslikuks rituaaliks, paljud avaldasid oma kuuluvust õigeusku (Solodovnik, 2014, 62). Vene Õigeusu Kirik aina rohkem võttis sõna ja rõhutas oma seisukohta sise- ja välispoliitilistel teemadel. Oluliseks teemaks kerkis üles Venemaa Õigeusu Kiriku suhtumine inimõigustesse. Võrdsete seaduslike õiguste idee iseenesest ei olnud soovituslik kiriku hieraaria jaoks, aksepteerivaks kiriku jaoks arvati põhiliselt kollektiivseid õigusi (Solodovnik, 2014, 62). Toonane Smolenski ja Kaliningradi metropoliit Kirill (praegune Moskva ja kogu Venemaa patriarh) avaldas oma seisukohta, et Nõukogude Liidu diplomaadid „tegid fundamentaalse vea kirjutades alla õigusdokumente inimõigustest“, kuna selle tulemusena Venemaa ühiskonna massid võtsid omaks universalismile pretendeerivat seisukohta, et inimõigused prevaleerivad ühiskonna huvide üle (Solodovnik, 2014, 62). Metropoliit Kirill kutsus „harmoniseerida erinevaid maailmavaateid“ ning kinnitas kiriku valmidust töötama selles suunas (Solodovnik, 2014, 62-63).

Eraldi tuleb mainida kahe patriarhi panust Vene Õigeusu Kiriku tööse ja suhet poliitikasse. Aleksius II isiksus on väga määrkimisväärne kiriku ja riigi vaheliste suhete arengus. Rõhutades vajadust aktiivses koostöös ja Vene Õigeusu Kiriku rolli suurenemises avalikus poliitikas, patriarh samal ajal püüdis selle poole, et teha Vene Õigeusu Kirikut võimalikult autonoomseks. Tähtsaks patriarhi panuseks käsitletakse ka seda, et ta suutis säilitada kiriku administratiivset ühtsust, mis oli ohustatud raskendatud olukorra tõttu Ukrainas ja Eestis. Lisaks sellele just Aleksius II ajal Vene Õigeusu Kiriku koguduste ja kirikute arv järsult kasvas. Poliitilisest aspektist Aleksius II käitumine oli suhteliselt rahulik. Kuigi patriarh toetas kiriku osalemist avalikus elus, 2000. aastate alguses patriarh ja Vene Õigeusu Kirik keeldus avalikust poliitikast ning valimiste ajal püüdis olla võimalik neutraalne (Solodovnik, 2014, 64). Tuleb aga märkida, et patriarh ise alati väga punktuaalselt rõhutas valitseva erakonna tugevust, paljud teised vaimulikud samas avaldasid oma toetust teistele erakondadele. Vastavalt Avaliku Arvamuse Fondi küsitlustele Aleksius II toetus ühiskonnas alates 1999. aastast pidevalt kasvas ning tema surma hetkeks moodustas 62% (Solodovnik, 2014, 65). 69% vastanutest samuti lisas, et Venemaa Õigeusu Kirik mängis määrkimisväärset rolli ühiskonna elus (Solodovnik, 2014, 65).

Aleksius II järeltulija patriarh Kirill erinevalt Aleksiusel toetas kirikute esindajate õigust rääkida kõigest ning osaleda kõikides ühiskondlikes asjades, isegi seaduste väljatöötamises (Solodovnik, 2014, 73). Tema seisukohal just selline käitumine aitab muuta kirikut suureks ja mõjukaks sotsiaalseks jõuks (Solodovnik, 2014, 73). Enne 2012. aasta presidendi valimisi kiriku ja riigi vahelised suhted muutusid veelgi lähedasemaks. Patriarh Kirill ise korraldas religioossete organisatsioonide liidrite kohtumist presidendikandidaadi Vladimir Putiniga, kus ta väitis, et „Vladimir Putin isiklikult vaatamata praegusele poliitilisele olukorrale ja propagandistlikele vaadetele mängis väga suurt rolli Venemaa ajaloo „sirendamisel““, ning seejärel tänas teda (Solodovnik, 2014, 74). Vladimir Putin omakorda lubas suurendada finantsvahendeid kiriku hoonete renoveerimiseks, arendada sõjakaplanite instituuti ning lubada religioossetel organisatsioonidel osaleda riigihangetel võrdselt kohalike ning riiklike organitega (Solodovnik, 2014, 74).

Juba esimeses aastas patriarh näitas, millist suunda kirik peaks edaspidi järgima. Peamiseks ülesandeks oli välja toodud vajadus tugevdada kiriku mõju ühiskonna elule. Tema sõnul: „nüüdseks kiriku tegevust me peame hindama mitte ainult kirikute ja kloostrite arvu järgi, vaid ka ühiskonnale kiriku poolt osutava mõju järgi“ (Патриарх Кирилл, 2009). Selleks, et saavutada antud eesmärki, kirik pööras suuremat tähelepanu misjonitegevusele. Antud kiriku tegevuse suund saatus ka kriitika alla ning peamiseks süüdistuseks oli see, et kirik suure ühiskondliku ja poliitilise rõhu tõttu võib muutuda ilmalikuks. Antud kriitika aluseks on oht, et ilmalikud väärtused võivad juurduda õigeusklikus traditsioonis.

Lähtudes endale seatud eemärkidest, ühiskonna kaasamine muutub Vene Õigeusu Kiriku jaoks eriti tähtsaks ülesandeks. Lisaks sellele, et Vene Õigeusu Kiriku patriarh ja teised esindajad aktiivselt kasutavad meedia ja interneti allikaid oma arvamuse väljendamiseks ühiskonna massidele, kasutab kirik ka teisi kaasamise viise, näiteks panustab reaalsete ürituste, konserdite ja konferentside korraldamisse. Näideteks võib välja tuua igaaastaseid kiriku preemiaid (näiteks „Patriarhi kirjanduspreemia“ jne), erinevaid konkursse ja projekte nagu konkurss „Õigeusklik initsiatiiv“, mille eesmärgiks on soodustada kiriku, avalikkuse, riigi ja ettevõtete vahelist koostööd. Lisaks preemiatele ja erinevatele projektidele mängivad tähtsat rolli ka erinevad ühiskondlikud organisatsioonid. Näiteks, organisatsiooni „Ülimaailmne vene rahva kontsiil“ peamiseks ülesandeks on luua platvormi, kus inimesed saaksid väljendada oma ühiskondlikku positsiooni tähtsatel teemadel ja rääkida akuutsetest probleemidest. Teiseks sarnaseks organisatsiooni vormiks on „Jõulu lugemised“ – Vene Föderatsiooni suurim igaaastane foorum, mille teemadeks on reeglina hariduse probleemid, riigi ja kiriku vaheline koostöö, perekonna traditsiooniliste väärtuste säilitamine, õigeusklik laste ja noorte kasvatamine ning kiriku ja

avalikkuse suhtluse areng (Баранов, 2013). Nende organisatsioonide ja ürituste abil Vene Õigeusu Kirik ei tegele ainult ühiskonna kaasamisega, vaid lisaks sellele avaldab teatud mõju riiklikule poliitikale ning väljendab oma positsiooni.

Käesoleval ajal patriarh Kirill ja Vene Õigeusu Kirik seab endale eesmärgiks võtta enda peale moraalse autoriteedi ning vene ühiskonna ja riiklike organite ühenduslüli rolli (Jarzyńska, 2014, 89). Kirik aina aktiivsemalt tegutseb erinevates sotsiaalsetes elusfäärides: korraldab vabatahtlikku abi vaestele ja haigetele, võitleb alkoholismi vastu, rangelt kritiseerib narkotikume ja aborti tegemist, tugevdab oma rolli Venemaa haridussüsteemis (Jarzyńska, 2014, 89). Venemaa Õigeusu Kirik samuti rõhutas oma valmidust osaleda immigrantide abile suunatud riiklike programmide realiseerimises ning vene keele, ajaloo ja kultuuri kursuste korraldamises (Jarzyńska, 2014, 89). Jarzyńska Katarzyna arvates, viimastel aastatel loodud süsteem ja kiriku tegevus ei too oodatuid tulemusi. Autor põhjendab seda aspekti kiriku võimetusega olla ühiskonna ja Kremli vahendajaks kriisiolukorras. Siin Jarzyńska Katarzyna viidab patriarhi seisukohale 2011. aasta valimistejärgsete massiliste protestide kohta. Ühtepidi patriarh Kirill alguses tunnistas, et „kui midagi toimub, siis ühiskonnal peab olema õigus väljendada oma rahulolematust“, samas ta rõhutas, et kirik ei saa toetada nii ühe, kui ka teise osapoolt seisukohta. Hiljem aga Kirill loobus sellest seisukohast ning väljendas oma isiklikku toetust Putini ümbervalimisele ning näitas oma ühiskondlikku toetus „rahvuslikule liidriks“. Protestide kohta patriarh hakkas rääkima teisest vaatevinklist, et „õigeuslikud kristlased ei käi demonstatsioonidel, vaid vaikselt palvetavad kloostrites ja oma kodudes“ (Jarzyńska, 2014, 89-90).

Kõrvalvaatajate jaoks võis tunduda, et õigeusk ja Vene Õigeusu kirik asuvad väga kõrgel positsioonil võrreldes teiste Venemaal esindatud religioonidega (Jarzyńska, 2014, 91). Selline mulje kujuneb tänu meediale, mis asub suures osas tugeva riigi kontrolli all. Vene Õigeusu Kirikul on erikoht Venemaa meedias, erilist tähelepanu pööratakse kiriku esindajate ja valitsuse vahelistele kohtumistele ja antud koostöö tulemustele. Meedia regulaarselt teeb ülekandeid kiriku teenistustest suurte pühade ajal ning rõhutab erinevate kõrgametnike osalemist, eriti presidendi Vladimir Putini (Jarzyńska, 2014, 91). Kõrgametnike poolt on näha aktiivset osalemist üritustes ja kohtumistes kiriku esindajatega, analoogselt kiriku esindajad tihti külastavad riiklike tseremooniasid, näitavad oma toetust riigivõimadele ning tegutsesid riigi poliitilises elus (Jarzyńska, 2014, 91).

Veel üheks oluliseks teemaks, mida Patriarh Kirill aktiivselt propageerib, on „Vene maailma“ kontseptsioon ehk ruum, kus enamus rahvastikust on õigeusliku kristluse järelkäijad (Jarzyńska,

2014, 92). Vene Õigeusu Kiriku arvates, selles „Vene maailmas“ mis ulatub väljaspool Venemaa riigi piire (Valgevene, Ukraina, Moldova) peab domineerima Moskva patriarhaat kui õigeusliku traditsiooni seaduslik pärija (Jarzyńska, 2014, 93). Vene Õigeusliku kiriku soov tugevdada enda positsiooni oma kanoonilisel territooriumil on kooskõlas riigi eesmärkidega. Valitsus, mille eesmärgiks on tugevdada kultuurilisi, majanduslikke ja poliitilisi sidemeid Nõukogude Liidu endistel territooriumidel, leiab endale tugeva partneri Vene Õigeusu Kiriku näol. Selles tähenduses kiriku välispoliitika on kooskõlas Moskva välispoliitikaga, mis muudab Vene Õigeusu kirikut loomulikuks Kremli ja Venemaa välisministeeriumi partneriks (Jarzyńska, 2014, 93).

Eraldi tuleb keskenduda „Vene maailma“ mõistele. „Vene maailm“ on rahvusülene subjekt mis rõhutab kuuluvust Venemaasse ning pooldab vene kultuuri ja keele arengut. Antud konseptsiooni põhilisteks väärtusteks on jumalakartlikkus, patriotism, armastus lähedase vastu, õiglus, harmoonia rahvuste ja religioonide vahel, pürgimus teadmiste poole, töökus ning eakate austamine (Bremer, 2015, 45). „Vene maailma“ seisukohal just need väärtused annavad õigust omada väga kõrge positsiooni ja kohta maailmas. Sellised seisukohad on vastuolus lääneliku meelsusega. Oluliseks vaidluskohaks on isiklikud ja ühiskondlikud väärtused. Lääs toetab ja rõhutab individuaalseid inimõigusi, eirates grupi õigusi, näiteks rahvuste, uskkondade või perekonna omasid (Bremer, 2015, 45). „Vene maailm“ omakorda toetab grupiõigusi ning usub, et usuvabadus peaks eeskätt olema käsitletud grupiõiguse, mitte individuaalse õigusena. Samas see ei tähenda unifitseerimist, kuna erinevad keeled, erinevad kultuurid ja erinevad religioossed traditsioonid peavad olema säilitatud (Bremer, 2015, 46). Üheks oluliseks aspektiks mis ühendab „Vene maailma“ ja rõhutab kultuurilist kuuluvust ja õigeusu omaksvõttu on keel.

Kui rääkida põhjalikumalt Vene Õigeusu Kirikust kui institutsioonist, siis tuleb mainida ka praktilisi probleeme mis tugevalt mõjutavad religiooni tajuvust ühiskonna poolt ja üldist organisatsiooni olukorda. Vene Õigeusu Kiriku üheks oluliseks probleemiks on tööjõu puudus. Paljudes Venemaa kirikutes puudub püsiv vaimulik ning kaadri volavus on väga kõrge. Selle peamiseks põhjusteks peetakse nõukogulikke repressioone kiriku suhtes, sealhulgas rangeid takistusi vaimulike seminaride sisseastujate jaoks, ning kirikute asukoha kaugust suurtest keskustest. Teiseks teravaks probleemiks, mis on seotud tööjõu küsimusega, on vaimulike väga nõrk ettevalmistus (Сапонов, 2016). Kõrgharidusega vaimulike protsent on madalam, kui vaimulike seminari või madalama haridusega. Oluliseks faktoriks on kõrge vanuse keskmine, mis veel Nõukogude ajal oli 40-60 aastate ringis. Praegusel ajal aga on märgata olukorra paranemist. Kui 1990-ndate alguses oma kuuluvust õigeusule näitasid rohkem naised, eakad inimesed ning inimesed keskharidusest madalama haridusega, siis hiljem kõige kiirem kasv toimus just kõrgelt haritud noorte meeste seas (Дубин, 2013, 33). Seega 1980-ndate aastate lõpu

ja 1990-ndate aastate noorte täiskavanuteks saamisega käib kaasa ka kiriku olukorra paranemine ning Vene Õigeusu Kiriku tööjõu probleem muutub vähem dramaatiliseks (Верховский, 2013, 18).

Tähtsaks teemaks Vene Õigeusu Kiriku puhul on majanduslik aspekt. Riigi ja kiriku vaheliste suhete paranemine positiivselt mõjutas rahalist küsimust. Üheks oluliseks saavutuseks kiriku ja riigi vahelistes suhetes oli selle fakti tunnistamine, et kirikul on olemas oma majanduslikud huvid (Solodovnik, 2014, 58-59). Kirikule kuulus naftaetevõtte 20-40% aktsiaid, järkjärgult toimus kiriku omandi tagastamine, mis oli konfiskeeritud Nõukogude Liidu võimude poolt (Solodovnik, 2014, 58). Väga suurte ärietevõtete grupp (kuhu kuulusid näiteks Gazprom, Lukoil jne) hakkas regulaarselt tegema suuri annetusi Venemaa Õigeusu Kirikule (Solodovnik, 2014, 58). Üldiselt Vene Õigeusu Kiriku tulused moodustavad vabatahtlikud annetused, raha usukommete läbiviimisest, küünlate ja teiste kaupade müügist. Vaatamata piisavalt suurtele annetustele, Vene Õigeusu Kirik tihti puutub kokku majanduslike raskustega ning üldine rahaline olukord ei ole stabiilne. 2010. aastal patriarh Kirill märkas, et rahaline küsimus on „meie kirikliku elu üks probleemsetest aspektidest“ (Доклад Святейшего Патриарха Кирилла, 2010). Rahaline aspekt on väga huvitav ja tähtis teema mis tihti kerkib üles riigi ja kiriku vahelises suhtluses ning esineb kui selle koostöö üks oluline komponent.

Tegelikkuses nõukogudejärgsel Venemaal Vene Õigeusu kirik ja riik asuvad vastastikus kasulikus koostöös: riik pakub finantstoetust kirikule, Vene Õigeusu kirik omakorda tagab riigi ideoloogilist legitiimsust ning aitab kasvatada noort põlvkonda patriotismi vaimus (Turunen, 2007, 323). Vene Õigeusu Kirik on aja jooksul muutnud oma poliitikat vastavalt riiklikule olukorrale ning valitsuse seisukohtadele. Mõned kriitikud väidavad, et tegelikkuses kirik tuleb tagasi oma kunagisse rolli ühitada ennast riigiga, et saada vastu sotsiaalseid ja poliitilisi privileege (Burgess, 2009, 13). Venemaa ajakirjaniku Svetlana Solodivniku sõnul terve nõukogudejärgse perioodi jooksul kirik muutus riigivõimu manipuleerimismasina osaks, konveieriks ideoloogiliseks propagandaks (Solodovnik, 2014, 81). Patriarh Kirill samuti täidab Venemaa ajaloolist rahvuslikku missiooni, kui teeb üleskutset kaitsta kristlikke moraalseid väärtusi nii Venemaal, kui ka Euroopas (Burgess, 2009, 13).

Vene Õigeusu kirikut võib pidada „vene autonoomiaks“ Venemaa Föderatsiooni koosseisus (Святенков, 2009). Formaalselt paljurahvuselisel Venemaal küll eksisteerivad eraldi autonoomiad väiksemate rahvaste, näiteks tatarlaste, tšetšeenide ja baškiiride jaoks (Святенков, 2009). Mingit sarnast aseainet vene rahvusluse jaoks riigis pole, samas leidub sellele koht just religioonis. Just kirik seistes riigi kõrval legitimeerib teda kui vene rahva riiki (Святенков,

2009). Tähtis samuti mainida, et tehes edukalt koostööd kirikuga riik omakorda näitab oma hoolitsust rahva eest ning tunnistab antud rahva eksisteerimist. Selle kõrval patriarhi roll muutub väga suureks. Kuigi patriarhi võim ei pärandu, patriarhi olemasolu kujutab endast monarhistliku võimu asendajat, kuna tsaari puudumisel rahva monarhistlikud ootused on suunatud just patriahile (Святенков, 2009).

Põhinedes läbiviidud uurimusel võtan kokku peamised järeldused Vladimir Putini poliitikast õigeusu suhtes ning Vene Õigeusu Kiriku eesmärkidest:

1. Traditsiooniliste väärtuste rõhutamine on strateegiline Vladimir Putini režiimi osa;
2. Sisepoliitilisel tasandil üheks prioriteetseks kiriku ja riigi vahelise koostöö sfääriks on „traditsionaalsete“ väärtuste toetamine ning riigimeelse suhtumise tugevdamine Venemaa kodanikes;
3. Välispoliitiliselt õigeusk funktsioneerib nagu sild Venemaa ja endiste Nõukogude Liidu liiduvabariikide vahel, samas aga kujundab positiivset kuvandit Venemaa kohta rahvusvahelisel areenil;
4. Erinevalt Aleksiusel II patriarh Kirill pooldab suuremat kiriku osalust ja kaasatust ühiskondlikku ellu ja poliitikasse;
5. Tugevam riigi ja kiriku vaheline koostöö on iseloomulik just viimasele Vladimir Putini ametiajale;
6. Patriarh Kirilli ja Vene Õigeusu Kiriku eesmärkideks on täita moraalse autoriteedi ja ühenduslülili rolli;
7. Vene Õigeusu kirik ja riik asuvad vastastikus kasulikus koostöös.

4. Õigeusu rollid ühiskonna ja indiviidi elus

Lähenedes religiooni rollidele Venemaa ühiskonna ja elanike elus peaks pöörama tähelepanu eksisteerivatele vastuoludele inimeste käitumises ja mõttemaailmas. Määrkimisvääreks vastuoluks võib pidada inimeste õigeusu toetamist ühtviisi nõukogude aja heakskiidu ja igatsusega. Vaatamata sellele, et õigeusu tagakiusamine ja repressioonid Nõukogude Liidu võimude poolt on teadaolev fakt Venemaa ühiskonna jaoks, nõukogulik režiim paljude õigeusklike inimeste jaoks ikka jääb meeldivaks nostalgiks. Vastavalt uuringukeskuse „Левада-Центр“ läbiviidud 2016. aasta küsitlustele 56% Venemaa elanikest kahetsevad Nõukogude Liidu lagunemist, 58% tahaksid sotsialismi tagasitulemist (Центр.нет, 2016). Sümpaatiat Jossifi Stalini vastu samuti pidevalt kasvab. Kui 2016. aasta küsitluste järgi „imetluse“, „lugupidamise“ ja „sümpaatiaga“ Stalinisse suhtus 37% küsitluste osalejatest, siis 2017. aasta seisuga sama näitaja kasvas 46%-ni (Левада-Центр, 2017). Joonisel on kujutatud küsitluste tulemused viimaste aastate eest teemal „Suhtumine riigi liidritesse“ (Lisa 2, Joonis 3). Tuleb mainida ka seda, et nii Nõukogude Liidu lagunemise, kui ka Stalini teemalises küsitlustes negatiivselt vastanute seas oli suurim protsent noori inimesi. Arvestades eespool mainitud statistikat, et Venemaa õigeusklike arv on käesoleval hetkel 70% piiril, võime teha järelduse, et rohkem kui kaks kolmandikku Venemaa õigeusklike kahetsevad Nõukogude Liidu lagunemist ja tahavad sotsialismi tagasitulekut.

Sellist vastuolu mingil määral seletab järgmine statistika. Kolmandik Venemaa elanikke kes määravad ennast õigeuslikeks tunnistavad, et üldse ei usu Jumalasse (Дубин, 2013, 31). Lähtudes küsitlustest saadud infost palvetab igapäevaselt vaid 20%, 30% ei palveta kunagi, ümber kaks kolmandikku kunagi pole lugenud piiblit, lisaks sellele 62% ei käi armulaua, mis on omakorda loogiline fakt arvestades seda, et 55% inimesi tuleb kirikusse harvem, kui kord aastas (Дубин, 2013, 31). Kui välja jätta jumalateenistuste külastamist, siis 93% Venemaa õigeuslikest elanikest ei osale kiriku muus tegevuses, mis näitab, et Venemaa elanikud uskkonnana üldse ei ole seotud kirikuga (Дубин, 2013, 31). Räägitakse Jumalast, kirikust ja usust ümber veerandis peredes, millest võib järeldada, et religioon ja usk on väga vähe kaasatud perekonna igapäevasesse ellu ning ainult kohati eksisteerib põlvkondadevahelises suhtluses ja ühise pärandi edastamises (Дубин, 2013, 32). Huvitavaks vastuoluks on samuti see, et väga palju õigeuslike inimesi järgivad kiriku poolt määramata kombeid või otse toetavad mittekiriklike seisukohti (näiteks usk reinkarnatsioonisse jne) (Верховский, 2013, 19).

Paljudes uuringutes ei uuritud ainult Venemaa elanikke enda seostamist usuga, vaid mindi ka süvitsi uurides religiooni rolli terves ühiskonnas, kiriku ülesandeid jne. Vastavalt „Левада-Центр“ küsitlustele ümbes pool Venemaa elanikke arvab, et kirik väga vähe mõjutab riigi asjade olukorda ning ühiskonna meelt (Левада-Центр, 2012b). Ühiskonna ootused kiriku suhtes on järgmised: ümbes 43-44% Venemaa elanikest arvab, et kirik peab toetama ja hoidma ühiskondliku moraali ning rahuldama usklikke inimeste vaimseid vajadusi (Верховский, 2013, 17). Lisaks sellele ümbes veerand vastanutest pidasid oluliseks kiriku ülesandeks heategevust, vaeste inimeste toetust ning kultuursete traditsioonide säilitamist (Верховский, 2013, 17). Kiriku poliitilist rolli toetab vähemus: vaid 18% vastanutest arvab, et kirik peab soodustama poliitilist kooskõla, samas 11% vastanutest leiab, et kirik üldse ei peaks sekkuma poliitikasse (Левада-Центр, 2013).

Tuginedes uuringukeskuste poolt läbiviidud küsitlustele võib märgata, et Venemaa elanike religioosne kuuluvus ei peegeldu usus Jumalasse ning religioonil puudub koht inimeste elus. Teiseks oluliseks aspektiks on see, et Venemaa elanike avaldus oma kuuluvuse kohta õigeusku esiteks ei tähenda tegelikku kuuluvust õigeuslikku uskkonda, teiseks ei kaasne reaalse tegevusega kiriku heaks (Дубин, 2013, 32). Kuigi heategevust ja vaeseid peetakse õigeusliku traditsiooni osaks, tegelikkuses religioon ei soodusta sotsiaalse moraali tõusu ja rõhku ühiskonna hüvanguks (Kääriäinen, 2004; Turunen, 2005). Õigeuslikku kristlust enamuse Venemaa kodanikke käsitleb vene traditsioonide ja kultuuri osana, mitte religioonina, samal ajal kirikut ise käsitletakse eelkõige struktuurina mis on seotud riigivõimuga, kuid mitte uskkonnana (Jarzyńska, 2014, 88). Vene Õigeusu Kirik omakorda on inimeste jaoks stabiilsuse ja ühtsuse märk, üks vähestest asjadest mis on jäänud Venemaa ebastabiilsse ühiskonda.

Tuntud Venemaa sotsiologi, tõlkija ja filoloogi Boris Dubini arvates, tehes selliseid avaldusi oma usu kohta Venemaa elanikud tahavad olla „suure ühtse“ ja „kollektiivse meie“ osana, mille puudust ühiskond hakkas eriti tugevalt tundma peale Nõukogude Liidu lagunemist, täpsemalt kuskil 1993. aastal. Boris Dubin samuti lisab, et Nõukogude Liidu lagunemise efekt muutus veelgi tugevamaks seoses sotsiaalse ühiskonna kihistuse, määrkimisväärse inimeste osa majandusliku jõukuse langemise ning suure pettumusega poliitilistes võimudes (Дубин, 2013, 32-33). Esimesed aastad peale Nõukogude Liidu lagunemist tähendasid ühiskonna jaoks rasket majanduslikku seisu, teadmatust ning ühise identiteedi ja ideologia kadumist. Nõukogude aja lõpp Mihhail Gorbatšovi „Perestroika-ga“ Venemaa ühiskonna jaoks oli majanduslikult raske ja ebastabiilne. Paljude jaoks „Perestroika“ tähendas sissetulekute kahanemist. Näiteks, keskmine sissetulek 1992. aastal oli 47% väiksem, kui 1991. aastal (Sudo, 2005, 68). Samas ajavahemikus ebavõrdsus Moskva ja teiste regioonide vahel oli põhjendamatult suur: näiteks, kui 1981. aastal

keskmise Omski elanik teenis 92% Moskva keskmise elaniku sissetulekust, siis 1994. aastal Omski elaniku sissetulek moodustas vaid 23% Moskva elaniku sissetulekust (Elovikov, 1998, 80). Majanduslikult raske aeg peegeldus ka perekonnas: uusi abielusid sõlmiti palju vähem, lahutuste protsent omakorda järsku kasvas. Antud muutused mõjutasid samal ajal sündimust: kui 1981. aastal sündis 2,1 miljonit last, siis 1994. aastal sündinute arv oli vaid 1,4 miljonit (Avdeev & Blum).

Just religioonist, mis ammu Venemaal oli lahutamata riigi elu osa, sai ühine iseloomujoon ja ühendav tunnus Venemaa ühiskonna jaoks raskes nõukogudejärgses perioodis. Venemaa ühiskond tegelikkuses võis olla väga kaugel religioonist, kuid vaatamata sellele tahtis olla selle osana, et tunda ühiskonna ühtsust. Just Nõukogude Liidu viimastel aastatel ning nõukogudejärgsel perioodil toimus õigeusu populaarsuse tõus: 1993. aastaks õigeuslikke inimeste arv kasvas 50%-ni, 1994. aastaks – 56%-ni (Дубин, 2013, 33). Vahepeal toimusid õigeuslikke inimeste arvu langused, mis seejärel kaasnesid järjekordse protsendi tõusuga, täpsemalt 1999. aastal – 54%, 2005. aastal – rohkem kui 60% ning kõrghetk 2008. aastal, kui õigeuslikke inimeste arv ületas 70% piiri (Дубин, 2013, 33).

Pittsburghi vaimuliku seminari professor John P. Burgess oma artiklis „Orthodox resurgence: civil religion in Russia“ väidab, et õigeusk pakub venelastele kultuurilist identiteeti vähemalt kolmel viisil (Burgess, 2009, 8). Esimeseks aspektiks on paljude venelaste seisukoht sellest, et ainult olles õigeusklik nad saavad ennast tunda venelasena. Antud osa ühiskonnast on veendunud, et õigeusk on üks oluline ja määrav Venemaa etnilise identiteedi osa, katoliiklus ja protestantism omakorda aga läänelik import Venemaale (Burgess, 2009, 8). Sotsiaalse identiteedi kaotus pani Venemaa rahvast otsima oma rahvuse uut nägemust (Sudo, 2005, 69). Oma rahvuse tähtsuse rõhutamise tekitas omakorda natsionalismi arengut, mis oli eriti aktiivne 1990-ndate alguses. Natsionalismi kasvu aeg kattus aga Vene Õigeusu Kiriku arengu ja õitsenguga. Kõik läänelik, sealhulgas ka protestantism, tekitas Venemaa ühiskonnas vastumeelt, samas Vene Õigeusu Kirik selle taustal tundus religioossuse sümbolina (Sudo, 2005, 70). Just oma nõukoguliku mentaliteedi tõttu inimesed tunnetasid Vene Õigeusu kirikut selle kohana, kuhu nad tõepoolest kuuluvad, nende „pöördumine“ õigeusu poole tähendas midagi sarnast tagasitulekuga kodumaale (Sudo, 2005, 72). Samal ajal kirik hakkas kasutama enda kasuks natsionalismi kasvu, et rohkem edendada oma hüüdlauseid „vene õigeusklik on õigeuslik venelane“ (Sudo, 2005, 72).

Teiseks aspektiks John P. Burgess toob välja seda, et õigeuslik identiteet tagab sotsiaalset harmooniat ning ühtsust nõukogudejärgsel Venemaal (Burgess, 2009, 9). Mingi aeg Nõukogude Liit propageeris teatuid sümboleid ja narratiive, mis tekitasid inimestes uhkust ning andsid

eesmärgi (Burgess, 2009, 10). Inimestel tekkis arusamm, et Nõukogude Liidu ühiskond põhineb vabaduse ja õigluse printsiipidel, just selline ühiskond võib tagada stabiilsuse ja kindluse tunnet. Aja jooksul ühiskond hakkas teadvustama, et kommunism on nii poliitiliselt, kui ka majanduslikult ebaõnnestunud. Samas Nõukogude Liidu lagunemisega ühiskond ei olnud valmis uueks süsteemiks ning ei osanud vabaneda oma nõukogulikule ajale omasest sotsiaalsest käitumisest (vastuvõetavad harjumused tööl, töömaterjalide varastamine isiklikuks kasutamiseks jne) ning kapitalistlikust seaduste vastuvõtmisest (omalooming, enesereklaam jne.) (Burgess, 2009, 10). See põhjustas omakorda töötust, isiklikku pettumist ja suurenenud alkoholismi probleemi. Laias mõttes Venemaa koges kolossaalset sotsiaalset demoraliseerimist (Burgess, 2009, 10). Väga tähtsaks muutuseks seoses Nõukogude Liidu lagunemisega oli inimeste tõdemus, et Venemaa ei ole enam USA-ga võrdsel tasemel maailma areenil ning rahvusvahelisest vaatevinklist Venemaad käsitletakse kui kolmanda maailma riiki. Antud fakt majanduslikke raskuste kõrval ühiskonna jaoks ei olnud ainult „kultuurilise šokkina“, seda tõlgendati kui sotsiaalse identiteedi kaotust (Sudo, 2005, 69). Nõukogude ajal inimesed olid uhked selle üle, et nad olid võimsa tummariigi, Nõukogude Liidu kodanikud, samal ajal usk kommunismisse oli sarnane religioosse usuga, kus keskseks jumaluseks oli surematu Lenin (Sudo, 2005, 69). Nõukogude Liidu lagunemisega tänu meediale ja uutele tehnoloogiatele inimesteni jõudis arusaam, et kui kaugel ja maha jäänud uus Venemaa riik teistest riikidest tegelikkuses on ning kui efemeerne oli kommunism ja sellega kaasnev ideoloogiline mõtlemine.

Kolmandaks aspektiks toob John P. Burgess välja missiooni teemat. Õigeusk oma väärtuste ja väljakujunenud identiteedi abil tekitab ühiskonnas kõrge rahvusliku missiooni tunnet, mis aitab tunnetada rahvuse tähtsat kohta maailma ajaloos. Õigeusklikud ettekujutused ajaloolisest missioonist on väga realistlikud, sest just kirik raskel ajal liitub sõjaliidritega, annab neile autasu ning õnnistab sõjavägi ja selle relvasid (Burgess, 2009, 12). Religioosse konflikti võimalus Venemaal võib tulevikus olla väga aktuaalne arvestades seda, et etniline vene elanikkond pidevalt kahaneb, samal ajal kui islamakogukond pidevalt kasvab.

Nõukogude Liidu lagunemisest on möödunud rohkem kui veerand sajandist ning praeguseks hetkeks Venemaa kindlasti suutis paremaks muuta ja arendada majanduslikke ja sotsiaalseid sfääre, kuid sellised suured probleemid nagu väga tugev sotsiaalne ebavõrdsus, korruptsioon, inimõiguste rikkumine ning madal infrastruktuuri areng jäävad püsima. Sellises ühiskonnas õigeusk kujutab endast uut, sotsiaalselt ühendavat ideoloogiat ja moodustab uut rahvuslikku identiteeti (Burgess, 2009, 11). Õigeusk samuti soodustab isiklike väärtuste (ausust suhetes, hoolitsust lähedase eest jne.) järgimist, mille puudust tunnetab enamus nõukogude aja inimesi. Samas õigeusu abil loodud vene identiteet hakkas pakkuma tugevat alternatiivi läänelikule

individualismile ja sotsiaalsele konkurentsile (Burgess, 2009, 11). Antud identiteedi omadused on väga tähtsad Venemaa ühiskonna kontekstis, kellele on omane vastandumine lääneliku kultuurile ja poliitikale ning oma rahvuse ja rahva esiletõstmine.

Rääkides õigeusu tähtsusest ühiskonna elus, võib tekkida küsimus, mille poolest õigeusu rollid Venemaa elaniku elus on niivõrd erinevad teiste Euroopa riikide elanikke omadest ning miks religioossne aspekt Venemaa puhul on eriline. Mina kaldun arvama, et erinevus seisneb mitte õigeusklikus dogmaatikas ja väärtustes, vaid ümbritsevas keskkonnas. Õigeusklik dogmatika (lunastus läbi usku ainsa Jumalasse, kolmainsuse võrdsus, usk ülestõusmisse jne.) ja õigeusul põhinevad väärtused (südametunnistus, vagurlus, moraalsus, ausus, aupaklikkus vanemate suhtes jne.) on igal pool samad. Erinevused ilmuvad peamiselt praktilistes küsimustes: koguduse väiksus, kasutatavate keelte mitmekesisus, kohalikke monarhide mainimine jne. Õigeusklikud kirikud Euroopas samuti keskenduvad konservatiivsetele põhimõtetele ning suures osas koosnevad liberaalsetes väärtustes pettunud koguduse liikmetest. Venemaal on tegemist samasuguste õigeusu dogmate ja väärtustega, kuid poliitilisest aspektist nad on pandud teistsuguste raamidesse. Vene Õigeusu Kiriku ja riigi tugev kooslus soodustab uue arusaama teket õigeusklike väärtuste suhtes. Antud arusaam peegeldab teatud õigeusklike väärtuste ja riikliku ideoloogia segu, mis kiiresti levib ühiskonna sees tänu suurele meedia tähelepanule. Näiteks, 2015. aastal Venemaa valitsus töötas dokumendi kallal, mis pidi fikseerima neid vaimseid ja moraalseid väärtusi, mis kujunesid välja Venemaa kultuurilise arengu jooksul. Väärtusteks vastavalt Vene Föderatsiooni kasvatus arengustrateegiale kuni 2025. aastani peetakse näiteks inimesearmastust, õiglust, au, südametunnistust, inimväärikust, usku headusse, püüdlust moraalse kohuse täitmiseks enda, oma perekonna ja kodumaa eest (Головко&Амелина, 2015). Venemaa arengustrateegiasse pandud väärtused küll lähtuvad õigeusu põhimõtetest, kuid on aga täiendatud riigile vajalikke punktidega. Seega Venemaa mõttes vaimulikud väärtused ei pruugi olema identsed õigeusu väärtustega. Arvestades aga aktiivset riigi ja kiriku vahelist koostööd, just „Venemaa vaimulikud väärtused“ võivad tõusta esiplaanile.

Lähtudes antud peatükis väljatoodud aspektidest, toon välja peamised järeldused:

1. Venemaa ühiskonna mõttemaailmas ja käitumises eksisteerib tugev vastuolu. Vaatamata kõrgele õigeusku kuuluvuse protsendile, määrkimisväärne osa Venemaa ühiskonnast kahetseb Nõukogude Liidu lagunemist, tahab sotsialismi tagasitulekut ning sümpaatiaga suhtub Jossifi Stalinisse;

2. Vastavalt sotsioloogiliste küsitluste andmetele Venemaa elanike avaldus oma kuuluvuse kohta õigeusku ei tähenda tegelikku kuuluvust õigeuslikku uskkonda ning religioosset eluviisi;
3. Õigeusklikku kristlust enamus Venemaa kodanikest käsitleb vene traditsioonide ja kultuuri osana, mitte religioonina;
4. Just religioonist sai ühine iseloomujoon ja ühendav tunnus Venemaa ühiskonna jaoks raskes nõukogudejärgses perioodis;
5. Üldises retoorikas õigeusku käsitletakse kui lahutamata osa vene rahvusest ja vene identiteedist.

5. Teoorial põhinevad järeldused

Ülevaade õigeusu positsioonist nii riigi, kui ka ühiskonna ja indiviidi tasandil annab võimaluse siduda käesolevat empiirilist näidet teooriaga ning defineerida kõige olulisemaid poliitilisi ja kultuurilisi õigeusu rolle.

Analüüsides Venemaa praegust olukorda ning arvestades riigi ajaloolist tausta võib teha järelduse, et Nõukogude Liidu lagunemisega sekularistlik režiim vahetus desekulariseerumisega. Nagu eelnevalt on mainitud, desekulariseerumine võib toimuda ainult siis, kui see tekib reaktsioonina sekularistlikule režiimile. Religiooni taassünd Venemaa puhul on ilmne desekulariseerumise juhtum, kuna seda võib käsitleda kui reaktsiooni sunduslikule sekularismile kommunismi ajal (Карпов, 2012, 119). Nõukogulik poliitika religiooni suhtes ja sellega kaasnevad meetmed (massiline kirikute hävitamine, religiooni esindajate ja vaimulikke tagakiusamine, range tegevuse kontroll jne.) oli sekularismi selgeks tunnuseks. Nõukoguliku sekularismi peamiseks iseärasuseks oli see, et antud protsessi viidi ellu läbi faktilise religiooni ja religioossuse mahasurumise (Шишков, 2012, 167). Esmajärguliseks ülesandeks oli välja tõrjuda religiooni mitte ainult avalikust, vaid ka inimeste eraelust, kuna eralu mittevastatus üldistele kommunistlikele väärtustele hinnati kui riigivastast ja ohtlikku fakti. Omakorda Nõukogude Liidu lagunemise järel toimunud kiriku omandi tagastamine, suuremastaabiline kiriku hoonete reustauratsioon, uute kirikute ehitamine ning muutused ühiskonna ja indiviidi käitumises viidavad desekulariseerumisele.

Kui mainida desekulariseerumist, peaks arvesse võtma võimalikult paljude religioonide positsioone. Ühe religiooni staatuse järgi võib rääkida desekulariseerumise olemasolust ainult sellel juhul, kui religioon omab tõesti suure mõjuvõimu. Antud aspekt kehtib ka minu lõputöö puhul, kus on vaatluse all ainult õigeusk. Saadud informatsiooni põhjal võib väita, et õigeusu staatus Vene Föderatsioonis on tõesti kõrge ning õigeusu seos nii riigi, kui ka ühiskonnaga on määrkimisväärne ehk teiste sõnadega Venemaa kogeb desekularistlikku protsessi.

Venemaa olukord vastab ka kõikidele Vyacheslav Karpovi desekulariseerumise kriteeriumidele. Esiteks, religioossete normide lähedus kunagiste sekularistlike instituutidega on tõesti väga suur. Vene Õigeusu Kiriku kõrgemate esindajate ning Kremli ja paljude ministeeriumide vahel toimub regulaarne, aktiivne suhtlus, kirik on kaasatud seadusandluse koostamisele, Vene Õigeusu Kiriku patriarh ja muud esindajad osalevad riiklike pühade, sündmuste tähistamises, riigipea ja kõrged ametnikud külastavad omakorda jumalateenistusi ja muid kiriku poolt korraldatud üritusi. Lisaks sellele Vladimir Putin isiklikult tihti rõhutab õigeusklike väärtuste

tähtsust oma kõnedes ning toetab Vene Õigeusu Kiriku algatusi. Teiseks, Venemaa puhul on märgata religioossete uskumuste ja praktikate taassündi. Alates Nõukogude Liidu lagunemisest ühiskonna religioossne kuuluvus pidevalt kasvas ning õigeusu puhul jõudis 70% näitajani. Kuigi Venemaa ühiskonna tõeline religioossus on väga küsitav, õigeusu roll indiviidi elus vähemalt mõnedes religioossetes praktikates on suurenenud (näiteks kiriku külastamine suurte pühade ajal). Kolmandaks, religioon on astunud avalilikku ellu. Õigeusu näitel on näha, et meedia regulaarselt kajastab suuri jumalateenistusi ja patriarhi kõnesid, Vene Õigeusu Kirik ise aktiivselt tegutseb interneti vahendusel ning võtab sõna paljudel riiklikel ja ühiskondikel teemadel.

Teised Karpovi poolt mainitud faktorid, mis võivad viidata desekulariseerumisele, Venemaa puhul kehtivad vaid osaliselt. Kuigi Venemaa on kirikuulus oma kõrge korruptsiooni poolest, ühiskonna sotsiaalne olukord väljaspool suuri linnu on kohati väga kehv ning riigi majandus võib tugevalt kõikuda (näiteks seoses Euroopa Liidu sanktsioonidega), ei saa väita, et üldine sotsiaal-majanduslik areng ja õigeusu tähtsus asuvad korrelatsioonis. Demograafilise olukorra põhjal samuti ei ole võimalik rääkida desekularistlikust protsessist. Viimastel aastatel sündimus Venemaal pidevalt kahaneb, 2017. aasta seisuga sündimus oli juba 11.3% vähem, kui 2016. aastal. Seega Karpovi poolt pakutud demograafiline faktor Venemaa kontekstis ei ole asjakohane. Mis puutub territoriaalse faktorisse, siis Venemaa puhul vähemalt õigeusu näitel antud faktor tõesti võib iseloomustada desekulariseerumist. Õigeusklike kirikute arv pidevalt kasvab, Vene Õigeusu Kirik saab suuri riiklikke toetusi kloostrite ja kirikute hoonete renoveerimiseks ja ehitamiseks. Oma arhitektuuri poolest õigeusklikud kirikud kõrguvad ja eristuvad teistest objektidest ning paistavad silma. Kirikute rohkus kujundab aga linna pilti ning iseenesest vihjab domineerivale religioonile.

Kui pöörduda Karpovi desekulariseerumise kategooriate poole, milleks on desekulariseerumine „altpoolt“ ja „ülevaltpoolt“, siis Venemaa desekulariseerumist võib paigutada „ülevaltpoolt“ kategooriasse, kus desekulariseerumise algatajateks on religioossed või riiklikud juhid ja eliit. Kuigi religioosne kuuluvus õigeusklike inimeste seas on suhteliselt kõrge, ei saa me rääkida tõelisest massilisest religioossusest, mis ise käivitaks desekularistlikku protsessi. Desekulariseerumise algatajateks ja toetajateks Venemaa puhul on Vene Õigeusu Kirik koos Kremliga, kelle jaoks antud protsess omab erilist tähtsust. Desekulariseerumine pakub venelastele võimalust omandada ja säilitada õigeusklikku identiteeti, mis on nii riigi, kui ka kiriku huvides (Schroeder & Karpov, 2013, 307). Karel Dobbelaere analüüsi süsteemi järgi desekulariseerumine Venemaal toimub kõikides kolmes tasandis: religioon kipub saama

ühiskonna osaks, selle allsüsteemiks (Бараева, 2017, 34). Samas on raske väita, et on toimunud kindel religioossuse tõus, seega desekulariseerumine mirkotasandil ei ole veel lõppenud.

Venemaa kontekstis me võime samuti rääkida desekulariseerumise tagajärjel politiseeritud religioonist. Anastasia Mitrofanova väitis, et religiooni politiseerimine on reeglina ebaõnnestunud moderniseerimise ning majanduse, demokraatia ja enesemääratlemise kriiside tulemus (Митрофанова). Analüüsides Venemaa juhtumit näeme, et peale Nõukogude Liidu lagunemist Venemaa valitsus ja ühiskond koges kõiki neid kriise ning siiaamaani paljudes valdkondades pole saavutanud stabiilsust. Mõiste „poliitiline õigeusk“ koosneb mitmest komponendist. Nagu oli eelnevalt mainitud, üheks peamiseks „poliitilise õigeusu“ komponendiks on tugev riigi ja kiriku vaheline koostöö. Venemaa puhul kirik ja riik on omavahel tugevalt seotud, kirik aina rohkem osaleb poliitikas ja seadusloomes, Kreml ja Vladimir Putin omakorda kasutavad Vene Õigeusu Kirikut ja üldist õigeusklikku retoorikat vahendina oma eesmärkide realiseerimiseks. Kuigi antud komponent on väga oluline ning viidab politiseeritud religioonile, ainult selle järgi ei saa järeldada, et tegemist on „poliitilise õigeusuga“. Venemaa „poliitilisest õigeusust“ me saame rääkida ainult siis, kui mängus on ka teine oluline komponent – vastandumine „meie-nemad“. „Poliitiline õigeusk“ ei põhine tihtipeale religioossetel põhimõtetel, vaid ülesehitatud ideoloogial. Antud ideoloogia reeglina jagab inimesi kategooriateks ning soodustab vastandumist. Kategooriasse „nemad“ võivad kuuluda kõik, kes ei poolda loodud ideoloogiat. Venemaa puhul me võime rääkida Putini või Kremli ideoloogiast, mille aluseks on antiläänelik liikumine. Vastavalt loodud ideoloogiale antiläänelikud meeleolud peavad valitsema kõikides valdkondades: nii poliitikas, kui ka indiviidi igapäevases elus. Selles küsimuses Vene Õigeusu Kirik on Putini jaoks väga oluline partner. Läbi läänelike väärtuste kritiseerimise Vene Õigeusu Kirik kaudselt kritiseerib ka lääneliku liberaalset mudelit ja poliitikat tervikuna. Riigi ja kiriku sarnane positsioon omakorda mõjutab meedia vahendusel tavainimese mõttemaailma ja loob uusi hoiakuid. Vastandumise teiseks osaks on enda rahva esiletõstmine. Vene Õigeusu Kirik toetab arusaama, et õigeusk on väga tähtis vene kultuuri, ajaloo ja identiteedi osa, kuna Venemaa ajalugu ja vene rahvus oli ajalooliselt tihedalt seotud õigeuskliku kristlusega (Karpov, Lisovskaya & Barry, 2012, 645). Venelase kujund Vene Õigeusu Kiriku retoorikas ei viida ainult etnilisele rahvusele, vaid pigem puudutab „Vene Maailma“ temaatikat. Vladimir Putini seisukohast antud lähenemine on väga vajalik, kuna see tekitab ühiskonnas patriootilisi tundeid. Samas president ei saa rääkida ühe etnose domineerimisest, vaid mainib üldiselt „vene rahvast“, mis hõlmab endas kõiki Venemaa territooriumil elavaid rahvuseid ning „Vene Maailma“ rahvaid väljaspool Venemaad. Seega vastandumise toetamine nii riigi, kui ka kiriku poolt toetab valitsevat ideoloogiat ning tõestab

„poliitilise õigeusu“ olemasolu. Samal ajal võttes aluseks antiläänelikku meeleolu ja uhkust enda rahva üle, „poliitiline õigeusk“ kaudselt toetab Samuel P. Huntingtoni lähenemist Venemaa staatuse kohta. Ameerika politoloogi seisukohal juhtiv roll kristliku-õigeuskliku suunaga riikide grupi seas kuulub just Venemaale ning selline staatus on võimalik ainult sellel juhul, kui Venemaa jääb truuks oma kultuurilistele traditsioonidele ning ei lase sellele seguneda läänelikke väärtustega (Прошкин, 2016).

Lisaks riiklikule tasandile desekularistlik protsess osutab tugevat mõju ka Venemaa ühiskondlikule elule. Samas antud mõju ei peegeldu inimeste religioossuses või selle mõju on hästi aeglane. Vaatamata statistiliselt kajastatud kõrgele õigeusklikule kuuluvusele, Venemaa rahva tõeline religioossus on madal. Osa Venemaa ühiskonnast toetab religiooni vormi „usk ilma kuuluvuseta“. Inimesed võivad uskuda religioossetesse dogmadesse, määratud väärtustesse või riiklikusse ideoloogiasse, kuid ei soovi kuuluda konkreetsetesse religioonidesse. Samas kui rääkida ennast õigeusklikeks pidavatest inimestest, siis olukord on vastupidine. Kuigi inimene võib avalikult nimetada ennast õigeusklikuks ei tähenda see, et ta osaleb jumalateenistustes, järgib religioosseid traditsioone ja rituaale, on teadlik õigeusklikest dogmadest ning isegi usub Jumalat. Väga suur protsent Venemaa õigeusklikke inimesi seostavad õigeusku Venemaa kultuuriga ning käsitlevad seda vene identiteedi osana, mis vastab Harold Abramsoni esimesele usu ja identiteedi koosluse vormile. Antud aspekt paljusi seletab olemasolevat vastuolu inimeste käitumises ja mõttemaailmas, kui religioossne kuuluvus koeksisteerib Nõukogude aja nostalgia ja heakskiiduga. Kui religioossne kuuluvus ei peegelda inimese siiras religioossuses, siis inimene ei võta südamesse nõukogulikku kuritegusid õigeusu vastu ning ei tunne ennast isiklikult puudutanuna. Nõukogude aja heakskiitu siira religioossuse kõrval võib aga seletada kas madal haridustase ja kitsas silmaring, ükskõiksus või Nõukogude Liidu poliitika õigustamine seoses Teise maailmasõja võiduga.

Lähtuvalt Venemaa riigi ja Vene Õigeusu Kiriku tugevast koostööst ning religiooni mõjust ühiskonnale võib väita, et Venemaa juhtumi iseloomustamiseks sobib ka Vyacheslav Karpov, Elena Lisovskaya ja David Barry „etnodoksia“ mõiste. Etnodoksia ilminguid Venemaal on eriti märgata poliitilise ja religioosse eliidi avalikes väljaütlemistes. Venemaa president esindab patriarhi kui loomulikku partnerit, patriarh omakorda kiidab heaks Putini poliitikat. Teiseks etnodoksia läbivaks iseloomujooneks on Putini ja Vene Õigeusu Kiriku mõjuvõimu laienemine väljaspool Venemaad. Nii Vladimir Putin, kui ka paljud Vene Õigeusu Kiriku tegelased näitavad väga suurt huvi „Vene Maailma“ konseptsiooni arengu vastu, mis reeglina väljendub formaalses ja mitteformaalses mõju osutamises endistes Nõukogude Liidu liiduvabariikides (Barry, 2012, 45). „Ma usun, et ainult ühtne „Vene Maailm“ võib saada tugevaks faktoriks globaalses

rahvusvahelises poliitikas – tugevam kui iga teine poliitiline liit“, väitis patriarh Kirill (Kirill, 2011, 64). Kiriku tegevus on suunatud mitte ainult etnilistele venelastele, vaid kõikidele ajalooliselt „vene“ rahvastele. Kuigi käesoleval Venemaal etnodoksia ei ole paljudes sfäärides veel väljakujunenud, etnodoksiale iseloomulikke jooni võib märgata paljudes riigi ja ühiskonna küsimustes. Seega riigi ja kiriku kooslus loovad ideaalseid tingimusi, mis aitavad rakendada käesoleval Venemaal etnodoksia ideoloogiat, mis toetab etnoreligioosset eristaatust, üleolekut ja kaitset (Barry, 2012, 47).

Võttes kokku tehtud järeldusi võib väita, et Nõukogude Liidu lõpuga Venemaal algas desekularistlik protsess, mis kestab tänase päevani. Poliitilisest aspektist riigi ja kiriku aktiivne koostöö soodustab „poliitilise õigeusu“ nähtuse arengut, ühiskondlikust aspektist võime rääkida etnodoksia ilmingutest.

6. Õigeusu poliitilised ja kultuurilised rollid presidendi ametiperioodidel

Tuginedes teoreetilisele Venemaa juhtumi analüüsile on võimalik defineerida peamisi õigeusu poliitilisi ja kultuurilisi rolle.

- *Riigi ja kiriku partnerluse toetamine*

Peamisteks riigi ja kiriku partnerluse sfäärideks on: sotsiaal- ja hariduspoliitika elluviimine, vene kultuuri areng, usklite inimeste tunnete kaitse, võitlus alkoholi- ja narkosõltuvuse vastu, vaeste abi, õigeusklike kultuuri ja väärtuste edendamine väljaspool Venemaad, Putini poliitika toetamine ja muu. Edukas partnerlus riigi ja kiriku vahel annab riigile legitiimsust rahva eest ning tagab religiooni kaasamist poliitikasse.

- *Riigimeelse suhtumise tugevdamine Venemaa kodanikes*

Olles riigi loomulik partner ning toetades läbiviidavat poliitikat Vene Õigeusu Kirik annab oma heakskiitu riigi tegevusele ning läbi selle tekitab ühiskonnas suuremat usaldust. Omakorda suurem usaldus riigi tegevuse suhtes soodustab suurema toetust rahva poolt ning tõstab patriotlikku tunnet.

- *Ühenduslüli vene ühiskonna ja riiklike organite vahel*

Õigeusk ja Vene Õigeusu Kirik on palju lähedasem ja kättesaadavam tavainimesele kui paljud riiklikud organid. Sellel põhjusel Vene Õigeusu Kirik on võimeline edastama läbi oma tegevuse poliitilist sõnumit ning kujundada avalikku arvamust.

- *Vladimir Putini ja Kremli ideoloogia toetamine*

Vladimir Putini ideoloogia toetamine on Vene Õigeusu Kiriku jaoks loomulik riigi ja kiriki partnerluse osa.

- *„Tugeva riigi“ staatuse edendamine*

Vene Õigeusu Kirik seab endale ülesandeks soodustada tugeva riigi staatust ja luua positiivset muljet rahvusvahelisel areenil.

- *„Vene Maailma“ konseptsiooni arendamine ja toetamine*

Vene Õigeusu Kiriku eesmärgiks on ühendada endiste Nõukogude Liidu liiduvabariikide rahvaid ning edendada õigeusklike väärtusi ja üliüldiselt toetada vene kultuuri ja mentaliteeti.

- ***Traditsionaalsete väärtuste edendamine***

Traditsiooniliste väärtuste edendamine on osa Putini antiläänelikust ideoloogiast. Traditsiooniliste väärtuste toetamine ühiskonnas soodustab ühiskonna ühtsust ning suurendab presidendi mõjuvõimu.

- ***Suurem ühiskonna kaasamine***

Mida rohkem ühiskond on seotud õigeusuga ning kaasatud Vene Õigeusu Kiriku tegevusse ja arutelussse, seda lihtsam on edendada traditsioonilisi väärtusi.

- ***Osa vene identiteedist***

Nõukogude Liidu lagunemisega Venemaa ühiskond koges moraalselt kriisi ning vajab uut identiteeti. Uue identiteedi aluseks sai vene kultuur, mis väga suurel määral põhines õigeusklikel väärtustel ja traditsioonidel.

- ***„Vene olemuse“ lahutamata osa***

Nii riik, kui ka Vene Õigeusu Kirik positsioneerib õigeusku kui ühte vene identiteedi olulist tunnust, mis ei viida ainult ühele etnosele, vaid hõlmab kõiki Venemaa territooriumil ja endistes Nõukogude Liidu liiduvabariikides elavaid rahvuseid.

- ***Avaliku arvamuse moodustamine ja mõttemaailma kujunemine***

Vene Õigeusu Kirik pöörab suurt tähelepanu ühiskondlikele probleemidele ja küsimustele ning avalikult avaldab oma seisukohta. Tänu meedia suurele kajastusele kiriku arvamus on tavainimese jaoks väga tuttav, mille tõttu hiljem inimene võib võtta omaks kiriku populaarseid seisukohti.

Mainitud õigeusu rollid on samuti võimalik välja tuua Vladimir Putini presidendiks oleku perioodide kaupa. Selleks koostan tabelit (Tabel 2), kus toon välja õigeusu poliitilisi rolle sise- ja välispoliitikas ning eraldi kultuurilisi rolle Putini ametiperioodidel 2000-2008 ja 2012-2017. Tabelis näitan rolle, mis olid aktuaalsed mõlemal perioodil, samuti ka need, mis lisandusid eelnevatele rollidele juba teisel perioodil. Võrdlen just need kaks perioodi põhjusel, et nendes kahes ajavahemikus olid kaks erinevat Vene Õigeusu Kiriku patriarhi ning presidendi poliitika õigeusu suhtes erines kõige rohkem.

Õigeusu rollid	2000-2008	2012-2017
Õigeusu poliitiline roll: sisepoliitika	Riigi ja kiriku partnerluse toetamine; Riigimeelse suhtumise tugevdamine Venemaa kodanikes; Avaliku arvamuse moodustamine ja mõttemaailma kujunemine; Osa vene identiteedist	
		Vladimir Putini ja Kremli ideoloogia toetamine; Traditsionaalsete väärtuste edendamine; Suurem ühiskonna kaasamine; „Vene olemuse“ lahutamata osa; ’ Ühenduslülili vene ühiskonna ja riiklike organite vahel
Õigeusu poliitiline roll: välispoliitika	„Tugeva riigi“ staatuse edendamine	
		Riigi ja kiriku partnerluse toetamine; Vladimir Putini ja Kremli ideoloogia toetamine; Avaliku arvamuse moodustamine ja mõttemaailma kujunemine; „Vene Maailma“ konseptsiooni arendamine ja toetamine
Õigeusu kultuuriline roll	Avaliku arvamuse moodustamine ja mõttemaailma kujunemine	
		Ühenduslülili vene ühiskonna ja riiklike organite vahel

Tabel 2. Õigeusu rollid Vladimir Putini presidendiks oleku ametiperioodide kaupa. (Autori koostatud).

Nagu näha mõned õigeusu rollid jäid teisel perioodil jäid samaks, kuid rollide spekter perioodil 2012-2017 on muutunud ulatuslikumaks ja mitmekülgsemaks võrreldes ajavahemikuga 2000-2008. Tuginedes läbiviidud Venemaa juhtumi analüüsile põhjendan seda Vladimir Putini poliitika suuna muutuse ning patriarhi Kirilli aktiivsema sekkumisega avalikku ellu ja

poliitikasse. Kindlasti olulist rolli mängivad ka muud välised faktorid, nagu üldine siseriiklik olukord, Venemaa staatus välispoliitilisel areenil ja muu. Vladimir Putin ja Kreml ning Vene Õigeusu Kirik tegutsevad ühe strateegia järgi, seega mainitud õigeusu rollid Venemaa kontekstis on nii riigi, kui ka kiriku huvides. Avalikult Venemaa president esindab õigeusku kui vene rahva ajaloolist ja põhjapanevat traditsioonilist religiooni, mis edendab „õigeid“ konservatiivseid väärtusi. Vene Õigeusu Kirik omakorda esindab õigeusku kui ühendavat faktorit. Vene Õigeusu Kiriku ning Vladimir Putini vahel on saavutatud vastastikku kasulik koostöö, milles kirik saab õiguse esindada kirikut ja õigeusku võimalikult kõrgel tasandil ning Vladimir Putin saab partnerit, kes õigustab ja toetab tema režiimi ja loodud ideoloogiat.

Kokkuvõte

Venemaa riik on ajalooliselt tugevalt seotud õigeuskliku kristlusega. Nõukogude Liidu võim tõi kaasa sekularistliku protsessi, mis tõukas religiooni riigi, ühiskonna ja indiviidi elust välja. Nõukogude aja lõpuga Venemaa koges religiooni taassündi, kui sekularistlik protsess asendus desekulariseerumisega. Desekulariseerumine praegusel Venemaal mõjutab kõiki eluvaldkondi, kuskil desekulariseerumine on domineerivas positsioonis, mõnedes sfäärides desekularistlik protsess koeksisteerib sekularistlikuga. Riik ja Vene Õigeusu Kirik Vene Föderatsioonis tegutsevad kõrvuti kui väga head partnerid ja üksteise toetajad. Vene Õigeusu Kiriku ja õigeusu mõju Venemaa välispoliitikale ja mõju siseriiklikule poliitikale on omavahel seotud ning tervikuna on väga vajalikud Vladimir Putini antilääneliku ideoloogia toetamiseks. Riigi ja kiriku kooslus soodustab „poliitilise õigeusu“ arengut, mis eriti tugevalt väljendub vastandumises „meie-nemad“. Venemaa ühiskonna ja indiviidi aspektist me võime rääkida „etnodoksist“ kui desekulariseerumise mõjul tekkinud nähtusest. Lähtuvalt nendest faktorist Venemaa juhtumi kontekstis pakkusin peamisi poliitilisi ja kultuurilisi õigeusu rolle Vladimir Putini presidendiks oleku perioodide. Religiooni teema Venemaal oli ka eelnevalt põhjalikult uuritud, kuid, minu arvates, ei saanud piisavalt tähelepanu Eesti ühiskonnas. Käesolevas lõputöös püüdsin anda võimalikult põhjalikku ülevaadet õigeusu positsioonist Venemaal ning tõestada, et religioosne faktor Eesti naaberriigis mängib väga suurt rolli nii poliitikas, kui ka ühiskondlikus elus.

THE POLITICAL AND CULTURAL ROLES OF ORTHODOXY IN THE DOMESTIC AND FOREIGN POLICY OF THE RUSSIAN FEDERATION DURING THE REIGN OF VLADIMIR PUTIN IN THE PERIODS 2000-2008, 2012-2017

Aleksandra Mäesepp

Summary

In the 21st century, the importance of the religious factor in international relations has become particularly significant. If during the Cold War the ideology was the main factor in formation of identity, with the end of the Cold War the self-identification of the country and the people began to depend largely on other values, such as historical experience, religion, belonging to culture, nation or civilization. In this study, I will focus on the political and cultural roles of Orthodoxy in the Russian Federation during the periods 2000-2008, 2012-2017. Orthodoxy in Russia is a widely represented traditional religion and the percentage of the Orthodox population in Russia is the highest. The periods considered are chosen according to the time of Vladimir Putin's rule. The personality of Vladimir Putin has always had great significance for the population of Russia. At the same time, his period of government was quite long, thanks to which it is easier to analyze his characteristic policy and to link what is happening in Russia to his personality. In addition, these periods can be characterized by the rule of various patriarchs of the Russian Orthodox Church. Until 2008 we are considering the period of the reign of Patriarch Alexy II, in the second considered period we can already talk about the reign of Patriarch Kirill.

The analysis of the case of Russia is very relevant and is not accidental. Thanks to the scale of its territory, strong economy, great military power and an important role in politics and various international organizations, Russia has an important place on the international arena. The behavior of Russia directly and indirectly affects many countries and therefore the Russian issue is a very important topic in the rhetoric of EU and NATO. The Russian question is also very important in the context of Estonia considering the geographical proximity, historical experience and a fairly large percentage of the Russian national minority. An analysis of the role of Orthodoxy in Russia can largely help explain Russia's behavior on the domestic and foreign political arena and also describe the influence of Orthodoxy on the mentality of the Russian people. The main goal of this study is to find a link between Orthodoxy and the internal and external policies of Russia and also the impact of this on the formation of identity. The problem of the study is that we do not know what status the Russian Orthodox Church in Russia really occupies, and what influence the Orthodoxy has on the formation of the identity of society and state policy. Another problem that this topic is not very detailed and extensively researched in

Estonian language. The task of the paper is to find the answer to three questions. The first question is: which process explains the position of religion in Russia: secularization or desecularization? The second question is: to what extent is Orthodoxy in Russia politicized and what aspects are indicative of "political Orthodoxy"? The third question is: how do "political Orthodoxy" and "ethnodoxy" influence the domestic and foreign policies of the country and the formation of the identity and thinking of Russian society? Answering these questions, it is possible to describe the situation in Russia from a theoretical point of view and subsequently on the basis of the theory to identify the most important roles of Orthodoxy.

Russia has historically been strongly associated with Orthodox Christianity. Soviet power contributed to the process of secularism, which pushed the religion out of the life of the state, society and the individual. With the collapse of the Soviet Union Russia experienced a revival of religion, under which the process of secularization was replaced by a desecularization. The state and the Russian Orthodox Church in Russia act as good partners. A mutually beneficial cooperation has been achieved between the state and the Church, which manifests itself both in domestic and foreign policy. This cooperation is in every way supported by President Vladimir Putin, who sees this as an opportunity to strengthen his autocracy and advance his anti-Western regime. The proximity of the state and the Church contributes to the development of "political Orthodoxy," which is especially pronounced in the opposition "we-they." From the aspect of society and the individual we can talk about "ethnodoxy" as a phenomenon that arose under the influence of the process of desecularization. Given all aspects, it is possible to identify the main political and cultural roles of Orthodoxy and analyze them through comparing the two periods of Vladimir Putin's reign with two different patriarchs of the Russian Orthodox Church. In this study, I tried to give a more detailed overview of the situation of Orthodoxy in Russia and to prove that the religious factor in the neighboring country of Estonia plays a very important role both in politics and in the life of society.

Kasutatud kirjanduse loetelu

1. Avdeev A. and Blum A., "Demographic Situation in Russia and in the Russian Empire," Demografia, <http://dmo.econ.msu.ru/demografia>, (külastatud 1.09.2017);
2. Barry David M., 2012, „Popular Perceptions of the Relationship Between Religious and Ethnic Identities: A Comparative Study of Ethnodoxy in Contemporary Russia and Beyond“, Western Michigan University, pp: 1-294;
3. Bremer Thomas, 2015. „How the Russian Orthodox Church Views the "Russian World",“ Occasional Papers on Religion in Eastern Europe: Vol. 35: Iss. 3, Article 4;
4. Burgess John P., 2009, „Orthodox resurgence: civil religion in Russia“, Religion in Eastern Europe XXIX, 2;
5. Elovikov L. A. , 1998, "The Incomes and Consumption of the Population of Russia in the Period of Social and Economic Reforms," Vestnik Omskogo Universiteta 1, pp: 80, 83;
6. EurasiaNet, 2015, „Влияние православной церкви на внешнюю политику Кремля“, Иносми.ру, Россия Сегодня, 17. november, <http://inosmi.ru/russia/20151117/231413297.html>, (külastatud 4.10.17);
7. Jarzyńska Katarzyna, 2014, „The Russian Orthodox Church as Part of the State and Society“, Russian Politics and Law, vol. 52, no. 3, pp. 87-97;
8. Kilp Alar, 2013, „Lutheran and Russian Orthodox Church Buildings as Symbols of Cultural Identity in the Estonian Parliamentary Elections of 2011“, 1. Religion, State and Society, 41(3), pp: 312-329;
9. Kirill, Patriarch, 2011, „Address at the Grand Opening of the Third Assembly of the Russian World“, Russia Politics and Law, 49(1), pp: 57-64;
10. Kääriäinen K., 2004, „Ateismin jälkeen: uskonnollisuus Venäjällä (After Atheism: Religiosity in Russia)“, Tampere, Church Research Institute;
11. Lewis B., 2001, „Secularism and the Civil Society", from „What Went Wrong: Western Impact and Middle Eastern Response“, Oxford University Press, pp. 96-116, Inc. Inglise keelest tõlkinud ja kommenteerinud Alar Kilp, TÜ sotsiaalteaduskonna võrdleva poliitika lektor;
12. NationMaster, 2016, <http://www.nationmaster.com/country-info/profiles/Russia>, (külastatud 3.12.16);
13. Pew Research Center, 2010, "Religions in Russia", http://www.globalreligiousfutures.org/countries/russia#/?affiliations_religion_id=0&affiliations_year=2010®ion_name=All%20Countries&restrictions_year=2014, (külastatud 10.07.2017);

14. Pew Research Center's Religion & Public Life Project, 2014, „Russians Return to Religion, But Not to Church“, The 10th February, <http://www.pewforum.org/2014/02/10/russians-return-to-religion-but-not-to-church/>, (külastatud 10.07.2017);
15. Schroeder, R. L., & Karpov, V., 2013, „The Crimes and Punishments of the ‘Enemies of the Church’ and the Nature of Russia’s Desecularising Regime“, Religion, State and Society, 41(3), 284-311;
16. Sudo Julia, 2005, „Russian Nationalist Orthodox Theology: a new trend in the political life of Russia“, Political Theology, PT. 6.1, 67-86;
17. Svetlana Solodovnik, 2014, „Russia: The Official Church Chooses the State“, Russian Social Science Review, vol. 55, no. 6, pp. 55-83;
18. Turunen, M., 2005b, „Venäjän kirkon ja kansan eettiset periaatteet (The ethical principles of the Russian church and the Russian nation)“, Teologinen aikakauskirja, 6, pp. 538 – 49;
19. Turunen Maija, 2007, „Orthodox monarchism in Russia: is religion important in the present-day construction of national identity?“, Religion, State and Society, 35:4, 319 – 334.

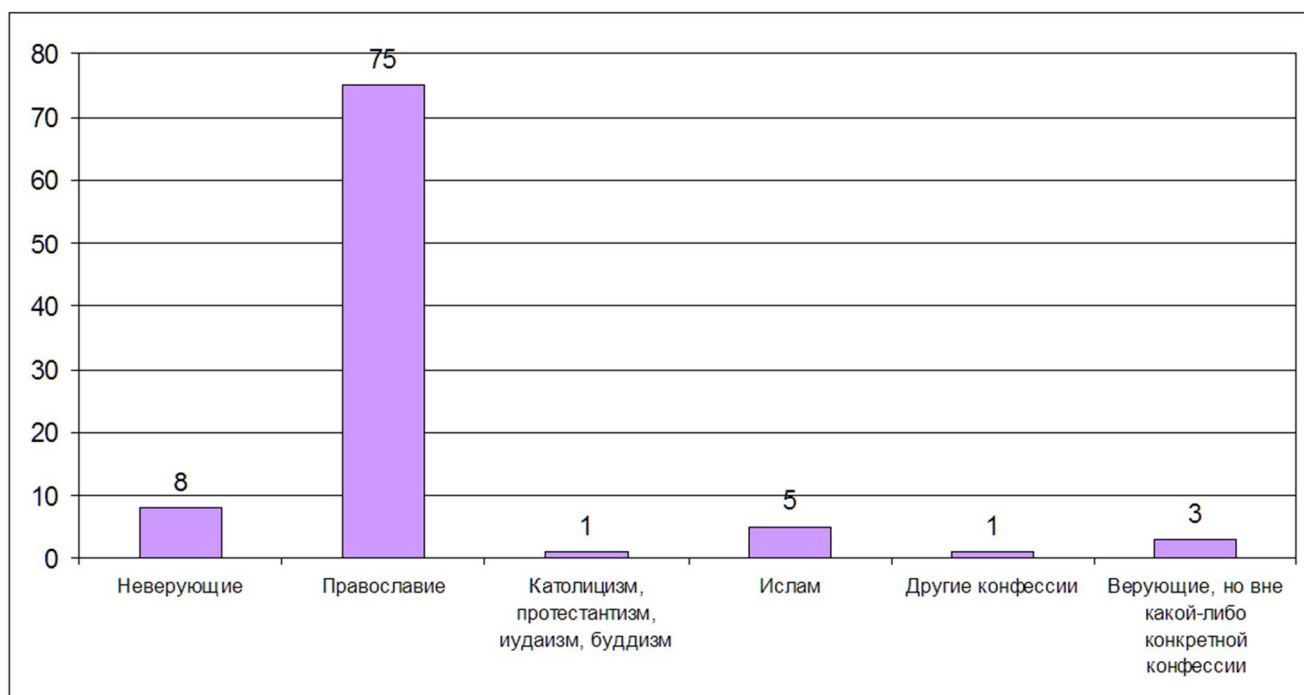
Venekeelsed allikad:

1. Аналитический вестник Совета Федерации Федерального Собрания РФ, 2004, „О составе и количестве религиозных организаций и представительств иностранных религиозных организаций, содержащихся в реестре Министерства юстиции Российской Федерации“, М.: Совет Федерации Федерального Собрания Российской Федерации. — № 17 (237) (Приложение № 1);
2. Багаева К. А., 2017, „Концептуальные основы десекуляризации в России“, Вестник Бурятского Государственного Университета, №2, pp. 29-36;
3. Баранов Н.А., 2013, „Русская православная церковь как актор сетевого взаимодействия“, Человек. Сообщество. Управление, Научно-информационный журнал, Краснодар, №1., pp. 58-69;
4. Верховский А., 2013, „Русская православная церковь как церковь большинства“, Pro et Contra, september-oktoober, pp. 17-30;
5. ВЦИОМ, 2010, „Верим ли мы в Бога?“, Пресс-выпуск №1461, <https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=13365>, (külastatud 11.07.2017);

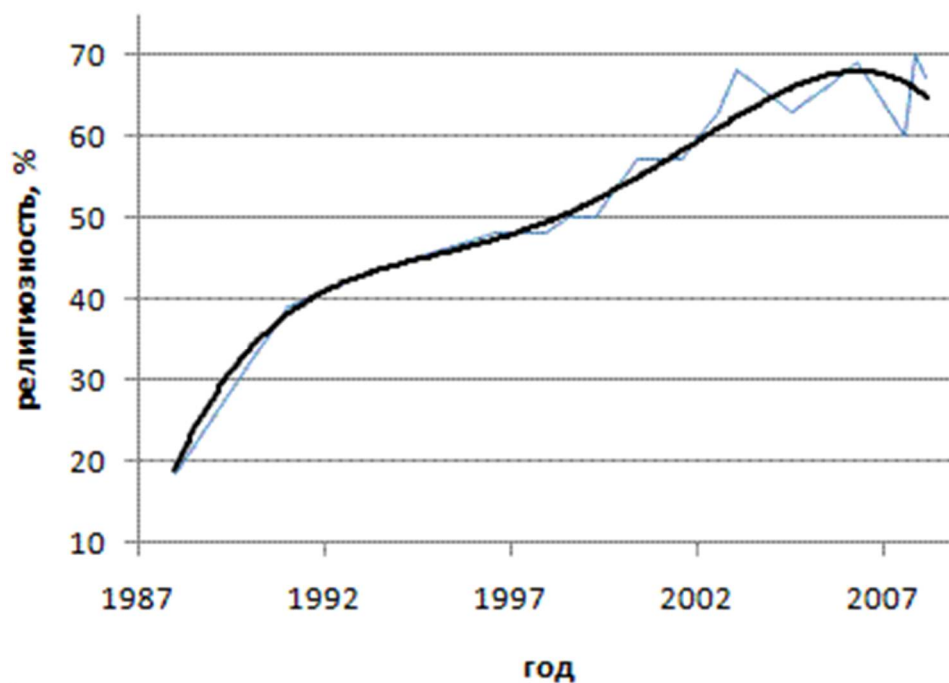
6. Гвоздев Н., 2013, „РПЦ и внешняя политика России“, Голос Америки, 18. oktoober, <https://www.golos-ameriki.ru/a/russian-church/1772514.html>, (külastatud 4.10.17);
7. Головкин О., Амелина Т., 2015, „В России утвержден список духовно-нравственных ценностей“, Православный мир, 9. juuni, <http://www.pravmir.ru/v-rossii-utverzhdenn-spisok-duhovno-nravstvennyih-tsennostey/>, (külastatud 4.10.17);
8. Добрынина Е., 2013, „Социологи выяснили, каким богам россияне молятся и во что по-настоящему верят“, Российская Газета, Федеральный выпуск №5981 (5), 15. jaanuar, <https://rg.ru/2013/01/15/sociologia.html>, (külastatud 13.07.2017);
9. Доклад Святейшего Патриарха Кирилла на Архиерейском совещании, 2010, Раздел II. О внутрицерковной жизни, „Финансовая деятельность» 2. veebruar, Patriarchia.ru, (külastatud 19.09.17);
10. Дубин Б., 2013, „РПЦ: церковь как символ желаемой целостности“, Pro et Contra, september-oktoober, pp. 31-39;
11. Журнал Московской Патриархии, 1991, №10, p. 11;
12. Карпов В., 2012, „Концептуальные основы теории десекуляризации“, Государство Религия Церковь, №2 (30), pp. 114-164;
13. Конституция Российской федерации, 1993, <http://www.constitution.ru/>, (külastatud 17.09.17);
14. Коровин В., 2013, „Второй период правления Путина: разрушение мифов“, Аналитика, Накануне.ру, <https://www.nakanune.ru/articles/17523>, (külastatud 15.11.17);
15. Крусе Симон, 2016, „Путин, священник и мятеж в церкви“, Иносми.ру, Россия Сегодня, 29. märts, <http://inosmi.ru/social/20160329/235909533.html>, (külastatud 2.10.17);
16. Кырлежев А., 2003, „Политические религии“, Религия и СМИ, 9. oktoober, www.religare.ru/2_6814.html, (külastatud 30.09.17);
17. Левада-Центр, 2012a, „В России 74% православных и 7% мусульман“, 17. detsember, <http://www.levada.ru/2012/12/17/v-rossii-74-pravoslavnyh-7musulman/>, (külastatud 17.07.2017);
18. Левада-Центр, 2012b, „Россияне о религии и церкви“, 11. oktoober, <http://www.levada.ru/11-10-2012/rossiyane-o-religii-i-tserkvi>, (külastatud 17.07.2017);
19. Левада-Центр, 2013, „Религия и церковь в общественной жизни“, 18. aprill, <http://www.levada.ru/18-04-2013/religiya-i-tserkov-v-obshchestvennoi-zhizni-0>, (külastatud 18.07.2017);

20. Левада-Центр, 2017, „Любовь россиян к Сталину достигла максимума“, 15. veebruar, <https://www.levada.ru/2017/02/15/lyubov-rossiyan-k-stalinu-dostigla-maksimuma/>, (külastatud 19.09.17);
21. Меотти Джулио, 2017, „Путин, святой пропойца“, Иносми.ру, Россия Сегодня, 8. juuni, <http://inosmi.ru/religion/20170608/239537290.html>, (külastatud 1.10.17);
22. Митрофанова А.В., 2006, „«Политическое православие» и проблема религиозности“, Философия и общество. Выпуск №1(42), https://www.socionauki.ru/journal/files/fio/2006_1/078-095.pdf, (külastatud 28.09.17);
23. Митрофанова А. В., „Политическое православие“, Политический журнал, <http://www.tartaria.ru/press58.html>, (külastatud 29.09.17);
24. Православие и мир (b), 2012, „Священники и выборы – разрешено или запрещено?“, 4. oktoober, <http://www.pravmir.ru/svyashhenniki-i-vybory-razresheno-ili-zapreshhenno/>, (külastatud 29.09.17);
25. Православие и мир (a), 2012, “Владимир Путин рассказал о своём крещении”, 7. jaanuar, <http://www.pravmir.ru/vladimir-putin-rasskazal-o-svoem-kreshhenii/>, (külastatud 1.10.17);
26. Прошкин О., 2016, „«Политическое православие»“, 24news.com.ua, 10.august, <http://24news.com.ua/17227-politicheskoe-pravoslavie/>, (külastatud 29.09.17);
27. Путин В.В., 2007, Пресс-конференция Владимира Путина, Lenta.ru, 1.veebuar, <https://lenta.ru/articles/2007/02/01/putin/>, (külastatud 1.10.17);
28. Сазонов Д., 2016, „Проблема «кадрового голода» в Русской Православной Церкви и ее разрешение с 1958 по 1988 гг. и (по материалам Костромской епархии)“, Библиотека Протоиерея Дмитрия Сазонова, 30. november, <http://sazonow.ru/stati/790-problema-kadrovogo-goloda-v-russkoj-pravoslavnoj-tserkvi-i-ee-razreshenie-s-1958-po-1988-gg-i-po-materialam-kostromskoj-eparkhii>, (külastatud 25.07.17);
29. Святенков П., 2009, „Цели пастыря: Патриарх Кирилл попытается стать Путиным для церкви“, Частный Корреспондент, 28. jaanuar, <http://www.chaskor.ru/p.php?id=2981>, (külastatud 08.09.17);
30. Соловьёв С. М., 2015, „Современная российская идеология и место в ней православия“, Молодёжный университет современного социализма, 26. mai, <https://www.youtube.com/watch?v=uWlvnCaciZk>, (vaadatud 30.08.17);
31. ТАСС, 2013, “Владимир Путин: Русская православная церковь – одна из основ российской нации и многонационального государства”, Информационное агентство России, 23. juuli, <http://tass.ru/politika/535265>, (külastatud 1.10.17);
32. Устав Русской Православной церкви, 2013, Глава 1, Общие положения, <http://www.patriarchia.ru/db/text/133115.html>, (külastatud 17.09.17);

33. Федеральный Закон о свободе совести и религиозных объединениях, 1997, Российская Федерация, принят Государственной Думой Российской Федерации 23 июня, artikkel 3, punkt 5, <http://www.feor.ru/files/laws/religious.law.html>, (külastatud 5.07.2017);
34. „Федеральный закон о политических партиях“, 2001, Российская Федерация, принят 21 июня, http://www.cikrf.ru/law/federal_law/2001_95fz.html, (külastatud 29.09.17);
35. Федеральная служба государственной статистики, 2010, “Национальный состав населения Российской федерации”, http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm, (külastatud 16.09.17);
36. Фонд „Общественное мнение“, 2013, „Ценности: религиозность. Сколько россиян верят в Бога, посещают храм и молятся своими молитвами?“, 14. juuni, <http://fom.ru/obshchestvo/10953>, (külastatud 13.07.2017);
37. Цензор.нет, 2016, „56% россиян сожалеют о распаде Советского Союза, 58% хотели бы вернуть социализм, - опрос "Левада-центра", 19. aprill, https://censor.net.ua/news/385067/56_rossiyan_sojaleyut_o_raspade_sovetskogo_soyuza_58_hoteli_by_vernut_sotsializm_opros_levadatsentra, (külastatud 19.09.17);
38. Челноков С., 2012, „Болевые приёмы Путина: удушающий захват для России“, Яуза-Пресс;
39. Шишков А., 2012, „Некоторые аспекты десекуляризации в постсоветской России“, Государство. Религия. Церковь, №2 (30), pp. 165-177.

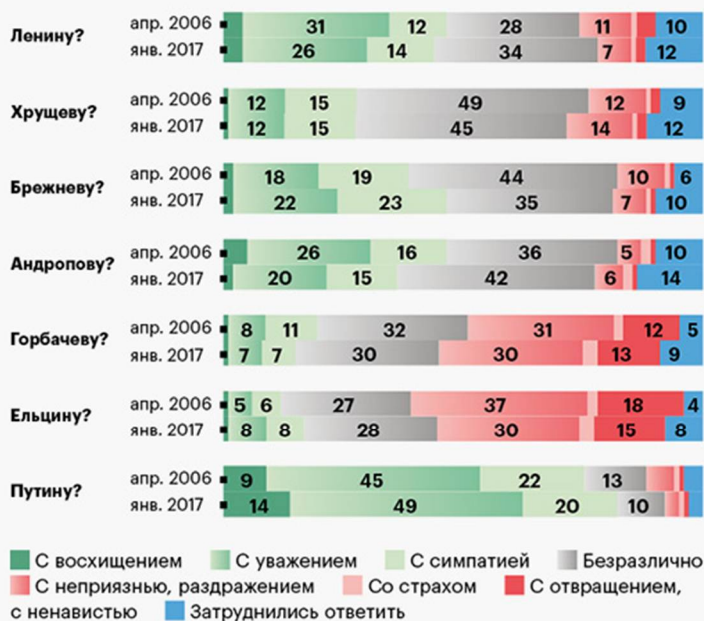
Joonis 1. Venemaa religioosne koosseis 2010. seisuga uuringukeskuse "ВЦИОМ" andmete järgi.

Joonis 2. Religioossuse dünaamika Venemaal uuringukeskuste „ВЦИОМ“ ning „Левада-Центр“ andmete järgi

Что думают россияне о лидерах страны

Как вы в целом относитесь к...

Как вы в целом относитесь к Сталину?

Источник: Левада-центр

Joonis 3. Venemaa elanike suhtumine riigi liidritesse, sealhulgas Stalinisse. Uuringukeskus „Левада-Центр“.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina,

Aleksandra Mäesepp (49405203726),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Õigeusu poliitilised ja kultuurilised rollid Vene Föderatsiooni sise- ja välispoliitikas Vladimir Putini presidendiks olemise aastatel 2000-2008, 2012-2017“, mille juhendaja on Alar Kilp,

1.1 reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2 üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 11.12.17

.....